

JAK ŘÍKAT PRAVDU O DĚJINÁCH

Historie, věda, historie jako věda
a Spojené státy americké

JOYCE APPLEBYOVÁ, LYNN HUNTOVÁ
A MARGARET JACOBOVÁ

CENTRUM
PRO STUDIUM
DEMOKRACIE A KULTURY

7. KAPITOLA

Pravda a objektivita

V předchozích kapitolách jsme sledovaly vývoj tří druhů intelektuálního abso-
lutismu a zkoumaly jsme, jaké z nich pro historiky plynou důsledky. Osvícenská
víra v hrdinský model vědy, první z těchto tří absolutismů, vyzývala historiky,
aby se připodobnili přírodovědcům a proměnili se v nezaújaté a striktně uva-
žující vyšetřovatele motivované snahou rekonstruovat minulost přesně v té
podobě, jak se udála. Druhý absolutismus, vyjádřený ideou pokroku, je pod-
něcoval, aby k historii přistupovali s cílem odhalit zákony vývoje lidstva, jež se
projevily v po sobě jdoucích etapách. Toto pátrání po neměnných principech
sociálního jednání s sebou samozřejmě neslo předpoklad, že pod povrchem
všedního jednání lidí se skrývá spodní proud, který svou silou toto jednání
usměrňuje v uspořádaný proces změny.

Poslední intelektuální absolutismus vzešel z mohutného národního citění,
jež se lidem devatenáctého století stalo oporou při utváření pocitu totožnosti.
Motor nacionalismu hnaný revolučními silami, které se uvolnily na konci osm-
náctého století, nutil historiky k tomu, aby zemí, k níž se hlásili – a v širším
slova smyslu také své spoluobčany – zařadili do obecnějšího schématu světo-
vých dějin. Budování národa se nyní stalo absolutní hodnotou a představa, že
dějiny v tomto úsilí sehrávají významnou roli, byla neuvěřitelně přijímána jako
samozřejmost. Za všemi absolutismy stála oslnivá koncepce přírody a přiroze-
nosti – nikoli bujné a nezkrotné přírody primitivního světa, ani přirozenosti,
jež Adama a Evu nutila hřešit, nýbrž přirozenosti vědy, postupného zlepšo-
vání a spontánního řádu, který nyní zvidaví lidé objevovali pod vrstvou kalu
plovoucího na povrchu všedního života.

Je překvapivé, že tato dosti nestálá směsice různých cílů, které měla historie
plnit, bez větších potíží přežívala po více než jedno století. Všechny tyto před-
stavy mohly v dokonalém souladu zaujmát stejný intelektuální prostor, protože
vesměš šlo o zbrusu nové teorie, které tudíž ještě nebyly poznamenány dřívým
střetem s procesem ověřování. Představa, že náhodné události spolu ve sku-
tečnosti souvisí a vytvářejí neviditelný proces změn, působila tak přesvědčivě
i proto, že se lidé díky newtonovským gravitačním zákonům již dříve obeznámili
s paradoxním rozporem mezi vnějším dojmem a skutečností: to, co můžeme
vidět, klame smysly a odporuje neviditelné, skutečné struktuře fyzického světa.

Po celé devatenácté století věda – její metody, plány, hlediska a hraničové – uváděla do oběhu stále nové mince, jež sloužily jako prostředek kulturní směny a dorozumění, a západní společnosti se zatím různými rychlostmi pohybovaly směrem k modernitě. Věda postupně nahradila náboženství a stala se hlavním dodavatelem vzorů a metafor umožňujících pochopit sociální zkušenost.

Každé knize o národních dějinách, která byla výsledkem pečlivého bádání, se dostalo vřelého přijetí jinak vyhrazeného věd – taková kniha totiž ukázala, jaké místo dotyčná země zaujímá v celkovém rámci společenského pokroku. Dvoji a nerozlučná úcta k vědě a zároveň i k nacionalismu odváděla pozornost od možnosti, že mezi nimi nemusí nutně panovat soulad, počínaje skutečným stavem věcí, kdy se vyprávění o velikosti národa lehce může sřítet nout například s přístupem, který využívá vědeckých metod k odhalení, jak státy pronásledují své menšiny. Úkol prozkoumat napětí mezi vlasteneckým lícením dějin vlastní země a přesnou rekonstrukcí jejích neúspěchů zůstal budoucnosti: vědci devatenáctého století mohli tudíž bez obav a ničím nerušení shromažďovat data, zdokonalovat výzkumné metody a svou činností dělat rukojmí z lidí, které měli osvobodit teprve skeptici budoucnosti.

Protože vědecká aktivita zahrnovala také vytváření pevných hranic mezi objektivní skutečností věcí takových, jaké jsou, a subjektivní sférou věcí, jaké bychom je chtěli mít, historici velice neradi zkoumali subjektivní složku psaní historie. Fakta musela být oddělena od vlastního mínění a dostupné doklady od výkladu. V intelektuálním prostředí devatenáctého a počátku dvacátého století tudíž zůstal zvyk historiku tyto dvě sféry spojovat v pojmové zemi nikoho – nikdo o něm nediskutoval a nikdo se k němu nehlásil. Takový Carl Becker mohl sice sarkasticky prohlásit, že historik „se nedrží faktů, nýbrž fakta se drží historika“, ovšem takové esejistické popíchnutí bylo bez potíží odbyto jen pokrčením ramen. Američtí historici se rozhodli pohlížet sami na sebe jen jako na empiriky, kteří se snaží odhalit a doložit objektivní fakta.¹ Dokonce jen možnost, že by se někdo zaobíral tezí, podle níž je poznání intelektuálním výtvorem spíše než střízlivým výkladem hmotných a textových dokladů, navozovala matoucí nejistotu, již jeden vědec přhodně označil jako „závat z relativismu“.² Historici se přirozeně snažili vyhnout mořské nemoci, kterou jim působilo pomýšlení na ménici se osobní hlediska, a tak filosofické otázky raději obcházel a s pohráním je označovali za „teorii“. Mnozí psali, jako by rozbor průběhu lidského rozvoje byl úkolem stejně přímočarým, jako je například izolování choroboplodných zárodků. Jiní uznávali, že ve standardním výkladu událostí nastaly změny, ale připisovali je jakémusi odivpovskému sklonu následných generací badatelů, které se vždy snaží poopravit závěry svých předchůdců.

Relativistický útok na pravdu a objektivitu

Od šedesátých let tohoto století jsou již všechny panující absolutismy devatenáctého století svrženy. Mnohostranný útok, jemuž podlehy, vycházel z celé škály různých pohledů a soustředil se v první řadě na objektivitu a snahu o nalezení pravdy. Intelektuální krajinu nyní zahalil proměnlivý opar skepticismu a postupně mu podléhá jedna oblast myšlení za druhou. Studium dějin je zpochybňováno a jeho schopnost dobrat se pravdy je kategoriicky popírána. „Kdo řekl, že se historie zabývá pravdou?“, táže se dnes skeptik. Historie byla v devatenáctém století prohlášena „vědeckou“, a tak se teď podílí na vše prostupujícím rozčarování vědou, jež je pro poválečnou éru tak typické.

Někteří skeptici jsou sociální konstruktivisté, jimž se kdysi říkalo „silní programátoři“, a vědu i historii považují za intelektuální konstrukce nebo za diskursy sprádané ze slov, jež se leda náhodou mohou nějak dotknout věci existujících za svěbytnou a neprostupně protkanou jazykovou zástěnou. V anglo-americkém akademickém prostředí se sociální konstruktivismus v historii a filosofii vědy viditelně objevil na konci sedmdesátých let. Mezi skeptiky se od té doby zařadili postmodernisté, z nichž mnozí jsou hluboce zavázáni francouzským teoretikům. V duchu svého dekonstruktivistického podniku se chopili nepoptatelného prvku svévolnosti, který pokadě sehraje úlohu při dosahování jakéhokoli poznání, a od tohoto postřehu přešli ke zpochybňování schopnosti člověka pochopit cokoli, co se nachází mimo jeho vlastní uzavřený komunikační systém.³

Soudobí myslitelé tohoto druhu zaútočili proti vědecké autoritě svých předchůdců s vášní srovnatelnou jen s rozhořčením, jímž byly kdysi zahrnovány kruté činy starého režimu. Protože postmodernisté vyzývali zástavu, která ve srovnání s korouhví esoterických filosofů vědy zapůsobila mnohem přitažlivěji, upoutali na sebe pozornost veřejnosti a získali si pověst nejryzejších relativistů své doby. Z jejich stanoviska vyplyvalo, že všechna historická zjištění vycházejí jen z jazykového rámce badatele, a proto jsou výsledky historického bádání až příliš předvídatelně dány hegemonií vlivem bílé mužské populace Západu, která byla za jazykovou strukturu na samém počátku zodpovědná. Kritici tohoto druhu prohlašují, že základem psaní historie není snaha o nalezení pravdy, nýbrž politická orientace historiků. Co je pro jednoho muže pravda, může být třeba pro jinou ženu lež; proto také postmodernisté poukazují na historiografické boje posledních dvacetilet a označují je za důkaz svého tvrzení. Dorotičin pes Toto ukáže, že čaroděj ze země Oz je prostý muž středního věku; skeptici jsou přesvědčeni o své schopnosti analogicky prokázat, že historikové

jsou vlastně jen specializovanými vypravěči, jejichž tvrzení, že minulost rekonstruuji v té podobě, v jaké se doopravdy udála, je pláštikem neoprávněných vědeckých nároků. Historici, jak tvrdil Hayden White, „nebudují poznání, kterého by ostatní mohli využít, nýbrž vytvářejí diskurs o minulosti“.⁴

Když současní kritici pokročí za nepopíratelnou subjektivitu sepisování historie, zvažují rovněž rétorickou strategii a vypravěčí formu historické vědy a sledávají je nevyhovujícími. Tito komentátoři jsou hermeneuticky vzdělanými a pohotovými analyticky způsobilými, jak slova dokáží podporovat iluze, a tak správně poukazují na skutečnost, že historici pomáhají omezit, která z úhlů jejich pohledu nutně plynou, a tváří se jako vševědoci: „Napoleon své armády provedl napříč celým evropským kontinentem.“ Případně: „Američané jsou přesvědčeni, že je přes severoamerický světadíl vedla zjevná předurčenost.“ Postmodernisté historiky obviňují, že s pomocí slovní ekvilibristiky vytvářejí dojem, jako by se odpoutali od země a vznесли tak vysoko, že jsou s to náležitě přehlednout celou minulost.

Badatelský jazyk mimo to vyvolává i mylný dojem, jako by mluvila vyhradené historie, nikoli historikové. Autoritativní hlas vševědouceho autora nenápadně, krok za krokem podsouvá čtenáři přesvědčení, že informace, s nimiž pracuje, pocházejí odkudsi z transcendentna. Tyto ustálené zvyklosti, jimiž se předkládání historických znalostí řídí, vytvářejí také klamné zdání nezaújatého přístupu nepoznamenaného žádou stranickostí ani jinými zájmy a nespoutaného omezeními jediného konkrétního hlediska. Podle mínění těchto kritiků nevhovují ani slova, která k popisu minulosti používáme, protože slovan chybí přesnost záznamu třeba fotografie, a dokáží tedy měnit smysl, kdykoli jsou čtena – slova jsou zřejmě úplně jako chameleoní. Tito pochybovači vyřazují historii z kategorie poznání a raději by ji spolu s poezií a románem viděli v rozsáhlé sféře literárních konstrukcí. Velevyznamný pilíř objektivního poznání by tak chtěli proměnit v literární žánr.

Vnímavým skeptikům bojujícím proti vědeckým tvrzením devatenáctého století, podle nichž je v konečném důsledku možné dobrat se objektivní pravdy, je třeba v mnohém ohledu ustoupit. Tím, že ze stínového světa neověřených předpokladů vyťahovali na světlo jednoživé předpoklady podpirající objektivitu vědy, postavili se disidentští Davidové odvázně mocným Goliášům západní metafyziky. Skupiny, jež následovaly jedna za druhou (inspiroval jim byl v první řadě Nietzsche), se odmítaly pokořit před olšářem pokroku a vzhlížet k sebeoslavným idejím, jimiž Západ definoval sama sebe. Prokazovaly, že spíše než důkladnému zkoumání procesu, jímž se vytváří poznání, bývají takové myšlenky příliš často poplatné aroganci moci. Ústíí jejich příslušníků osvobodit myšlení historiků od tyranie pozitivismu zůstává zdrojem

intelektuálního vzrušení, protože tito kritici veřejně odhalili ústřední postavení výkladu v celé historické vědě. Tím, že pokročili za rekonstrukci minulosti a začali se vnovat sféře psaných historií, v níž se vypracovávají výzkumné plány a stanovují rétorické strategie, upozornili tito kritici neopatrnou veřejností i příslušníky svého vlastního oboru na to, jak se různá stanoviska historiků dostávají do jejich knih. Důkladná detektivní práce, jež obracela pozornost k široké škále výkladových a jazykových alternativ přicházejících v úvahu, zavedla tyto kritiky na místo prvopočátečního zločinu – k individuálnímu vědomí, kde se o takových alternativách rozhoduje. Zkoumání historiků jakožto nositelů kulturně zakódovaných idejí významně přispělo k našemu chápání procesu, jimiž lidé vytvářejí informace. Podobně hermeneutika badatelům a jejich čtenářům ukázala, jak slova utvářejí vědomí.

Toto důmyslné proniknutí do samé podstaty procesu tvorby poznání bylo vítáno spíše jako chytré a rafinované odhalení než jako pokrok lidského poznání. Tuto – dosti zvrácenou – reakci připisujeme skutečnosti, že přes pohrdání pozitivismem, jež příslušníci této generace tolik stavěli na oděv, zanechal za sebou pozitivismus odkaz, jehož hlavní složkou byl trvalý protiklad mezi absolutní objektivitou a naprostou svobodou ve výkladu světa předmětů. Když se postmodernisté vysmívají představě, že lidská mysl je zrcadlem přírody, případně že historikové zachycují minulost takovou, jak se skutečně udála, líkvidují pohádkové velikány hrdinské vědy i jejího historického klonu. Podobně rovněž platí, že dospěli-li čtenáři, kteří se střetli s různými interpretacemi příčin první světové války, k závěru, že subjektivita zaměřuje celé dějiny, vede je k užívání slovníku „ryzosti“ a „znečištění“ právě přezíravost, s níž se ke každému prvku subjektivit stává hrdinská věda. Filosofové devatenáctého století rozdělili mezi objektivitou a subjektivitou vyhráli do tak krajní míry, že není snadné – užíváme-li jejich pojmy – ulevit absolutnímu rozčarování z poznání, že lidská mysl není žádným zrcadlem ani záznamníkem.⁵ Zdá se, že odmítají-li dnešní pochybovači absolutismus jednoho věku, přehlížejí přitom hrozbu vzestupu nového absolutismu vlastní proveniencí, který se bude opírat naopak o subjektivitu a relativismus.

Praktický realismus

V posthrdinských podmínkách je svět, který popisuje věda, od jazyka oddělen, avšak zároveň je s ním i nerozlučitelně spjat.⁶ Soudobě chápání procesu tvorby poznání podněcuje požadavky, aby byl zkoncipován jiný a méně absolutistický typ realismu, který by vykazoval větší rozlišovací schopnosti, než jaké

prosazoval starší – naivní, můžeme-li to říci – realismus. Novější verze realismu (nazývaná praktický realismus) nepředpokládá, že by se významy slov vyskytovaly jen „v naší mysli“, ani že by se přimykaly k předmětům vnějšího světa a jednou provždy tak určovaly skutečnost. Jazykové zvyklosti se objevují až následkem toho, jak lidé vybaveni obrazovostí a rozumem užívají jazyk v odpověď na věci existující mimo jejich mysl. Struktura gramatiky je jazyková rafinovanost, avšak je pro ni příznačné, že se vyvinula ve vztahu s předměným světem a ve snaze pojmenovat věci, s nimiž se lidé v tomto světě setkávají a setkávali by se s nimi i v tom případě, že by pro ně žádná označení neměli. V protikladu k poststrukturalistům kladou praktičtí realisté důraz především na funkci slov při artikulaci nejrůznějších kontaktů s předměty. Slova tak mají komunikační a reaktivní povahu, a tudíž mohou sloužit cíli, jímž je hledání pravdy. Dokáží to jedině proto, že nejsou svévolným nástrojem solipsistů. Snad je gramatika vskutku hluboce ukotvena v lidské mysli, slova však vznikají z kontaktu se světem.

Současní filosofové historikům i čtenářům historických prací připomínají, že nemůže existovat žádná dokonalá vazba mezi slovy a tím, co existuje „tam venku“, mezi zvyklostmi užívanými, kdykoli o světě hovoříme, a tím, co svět opravdu obsahuje. Jejich nabádání ukazuje na skutečnost, že sám mýtus existence takové vazby, jak jsme jej zdědili po filosofických realistech, je příliš poplatný hrdinské vědě a zároveň nebere v dostatečně míře ohled na intuitivní moudrost odborníků na dějiny.

Pokusme se nyní konkrétněji vyjádřit, oč jde ve vztahu světa a lidí, kteří ho zkoumají a přitom už postřádají víru ve vzájemný soulad – jinak vyjádřeno, v přesnou shodu mezi tím, co se nachází v lidské hlavě, a co existuje „tam venku“. Jazykem, který je pro historiky přínosný, by se dalo říci, že existují jednak záznamy o minulosti, jednak výklad takových záznamů. Tím, co nám přidělová starost, je propast, která je odděluje. V nejlépeším případě minulost s tím, co o ní říkáji historikové, jen nežřetelně koresponduje, ovšem praktičtí realisté různé nedokonalosti a vůbec hypotetičnosti prací, s nimiž historici přicházejí, berou na vědomí. Není to však pro ně důvod, aby se vzdali snahy o dosažení přesnosti a úplnosti; historické práce lze i přesto posuzovat na základe právě takových kritérií. Naopak relativisté (ti jsou proti realismu) říkají, že podobná důvěra v historické příběhy slouží jen sama sobě a je neobhajitelná, poněvadž jakýkoli vzájemný soulad je jen chimérou.

Má-li být možné učinit modifikovaný, praktický realismus účinným spojencem v tažení proti relativismu, bude potřeba vysvětlit alespoň do určité míry pohnutí, které zde hraji roli. Neměli bychom přehlížet estetickou přitažlivost. Někteří historikové – podobně jako staromódní umělci – sledávají

realismus atraktivním.⁷ Láká je výzva rekonstruovat, co člověku vyvstane na mysli, rozjímá-li o minulosti; je možné, že Vermeer byl velmi podobně přitahován úkolem znázornit město Delft. Historici se však musí nějak vyprovádět s minulostí, která je dávno pryč a většínu stop po sobě zanechala jen v podobě písemných dokumentů. Proměna slov, jež tyto dokumenty obsahují, v příběh, který se snaží být minulostí co nejvěrnější, je základní prvek konkrétního historického boje s pravdou. Vyžaduje se, aby podrobnostem archivních záznamů i vynalézavému konstruování příběhů a výkladů byla věnována nanejvýš důkladná pozornost. Realisté nikdy nepopírají, že samotný akt reprezentace minulosti činí historika (se všemi jeho hodnotami, bez jakýchkoli příkras) činitelem aktivně formujícím pohled na minulost. Většine z nich tento úkol dokonce přimáší potěšení.

Dějinná zkušenost – již je zapotřebí odlišit od psaní historie – nám může v našem úsilí konkretizovat praktický realismus velmi pomoci. Samotné důsledky dějinné změny, například ukončení války, a vliv, který takové větší změny mají na myšlení, snadno vyvrátí představu, podle níž může být spojení mezi slovy a věcmi zcela libovolné. Běh věcí může nenapravitelně pozměnit způsob, kterým jsou slova v naší mysli pořádná. Fráze „lepší mrtvý než rudý“ však zřejmě ukazuje, že seřadit libovolně slova možné je. Toto spojení kdysi označovalo bojovné ustavení mysli a pro ty, kdo se jím vyznačovali, i přesvědčení. Brzy ovšem může přijít doba, kdy bude zapotřebí tento výrok dětem vysvětlit, aby si nemyšlely, že to bylo heslo nějaké zvlášť násilnické školy expresionistických malířů. Popisy „skutečnosti“ tu a tam mohou ztratit význam, který ti, kdo v něj kdysi věřili, zapáleně podporovali.

Lidé, kteří o minulosti přemýšlejí nebo o ní píší, by měli čerpat útechů z vědomí, že se žádnému filosofovi (ať už z Vídně nebo z Paříže) nikdy nepodařilo dokázat, že by se významy jednoduše nacházely „v naší mysli“ nebo obráceně – že by lidské jazyky bylo možné pevně spojit s předměty a jednou provždy tak popsat, jak se to s vnějším světem ve skutečnosti má. Máme-li to říci jinak, platí, že „fakta“ potřebují „zvyklosti“ a také naopak. Ještě jinak vyjádřeno, historikové netrvají, že by výklad mohl existovat nezávisle na postupech a metodách, které autor využívá. Historik jistě není žádný alchymista, který by skutečnost minulosti vymýšlel umným mýsením černých faktů známých z minulosti s jejich bílým slovním popisem, natož racionální pozorovatel, který by tvrdil, že vytváří černobílý příběh tak, že se docela bezpochyby shoduje s tím, co se tehdy skutečně událo. Historik je člověk, který minulost rekonstruuje a sestavuje z nespojitých záznamů zanechaných minulostí, jež by neměla být odmítána jako pouhý diskurs o jiných diskurzech.

Praktičtí realisté žijí v podmíněném světě bez možnosti úniku; jazyk užívají proto, aby jeho pomocí ukazovali na předměty, jež je obklopují a o nichž mohou něco vědět právě díky tomu, že užívají jazyk. Tato situace, kdy se jazyk a předměty honí jakoby pořád dokola, bude nejspíš známa všem prakticky orientovaným lidem. Nejspíš v ní nevstupují žádní hrdinové, nabízí nám však cestu, jak nalézt pravdu o minulosti. Důležitější ovšem je, že praktický realismus křídí plány relativistů – připomíná jim totiž, že některá slova a některé zvyklosti se navzdory tomu, jak společensky mohou být konstruovány, dotýkají skutečného světa a skýtají nám přiměřeně pravdivý popis toho, co tento svět obsahuje. Zastánce praktického realismu je potěšen, že věda vystupuje jako jeho spojenec: studium přírody totiž nasvědčuje tomu, že má-li člověk vědomosti o nějaké věci, ještě z toho nepochybně, že tato věc neexistuje mimo jeho mysl a nechová se tak, jak to on sám předpokládá.

Americký pragmatik Charles S. Peirce před více než sto lety řekl, že realista „rolišuje mezi pravdivým pojetím věci a věci samotnou... jen aby jednu a touž věc mohl pozorovat ze dvou různých hledisek; vždyť přece bezprostřední a správně posouzený předmět našich úvah je skutečností.“⁸ Fakt, že něco v myslí člověka existuje jakožto obraz svého vlastního bytí, ani v nejnějším nezlehcuje význam větší existence tohoto „něčeho“ ani jeho poznatelnost skrze lidský jazyk. Fakt, že takové „něco“ může existovat na obou místech – jak venku, tak i uvnitř, kde sídlí slova – podle všeho jen potvrzuje objektivní povahu všeho od budov až po čas. Jsou to poznatelné a použitelné věci lišící se od jazykových prostředků užívaných k jejich popisu; přesto je ovšem možné „uchopit“ tyto věci vlastní myslí pomocí slov, která směřují ven, zpět k věci samotné.

Modifikovaný neboli praktický realismus, který zde podporujeme, spojuje slova a věci tím, že slova užívá, avšak zároveň dělá více než jen to. Praktický realismus slouží jinému cíli: místo aby vášnivou touhu poznat minulost zbarvoval falešného pozlátka, dodává jí nových sil. Praktický realismus potvrzuje poznatelnost, jak ji zakoušejí lidé, kteří dokáží užívat jazyka – je přitom jedno, zda se jedná o jazyk alfabetický či numerický. To samozřejmě neznamená, že bychom předpokládaly existenci nějakého „algoritmu“ nebo jediné možné cesty k pravdě. Na filosofické rovině umožňuje realismus historikům zaměřit jazyk na věci existující mimo jejich vlastní osobu. Být stoupencem praktického realismu znamená vysoce si vážit takových zdrojů informací, poněvadž slouží jako laboratoře. Ve francouzském Lyonu jsou archivy umístěny v prostorách starého kláštera stojícího na pahorku, který se tyčí nad městem. Dostaneme se tam jediné tehdy, vystoupáme-li příbližně tři stovky kamenných schodů. Stoupencům praktického realismu – dokonce i těm vybaveným přenosným počítačem – stojí takový výstup za námahu; relativisté by se asi neobtěžovali.

Historici v archivech a knihovnách nacházejí něco více než prach: záznamy, které jsou zde uchovávané, poskytují jemný pohled na svět, který již zmizel. Jsou-li ochotni smířit se s určitým stupněm neurčitosti, badatelům, kteří se hlásí k prakticky realistickému táboru, se doporučuje, aby ráno vstali z postele a zamířili do archivu, protože jen tam mohou odhalit důkazy, dotknout se přímo ukončených životů a v den, které by jinak mohlo zůstat nevysvětlené, „uvídnout“ určitou strukturu.

Věda od sedmáctého století dosáhla tak velkolepého pokroku, že se pod jejím vlivem ocitl bezmála každý. Historikové své metody kdysi označovali jako přísně vědecké a usilovali o nezaunatý přístup, poněvadž se domnívali, že věda představuje jedinou cestu k pravdě. Nyní, když jejich posvátná úcta ustoupila a jen málokterý zůstal skálopevně přesvědčen, že veškerá pravda musí být úhledně vyjádřena jedinou rovnicí, historici na svou dřívější touhu vystupovat jako vědci pohlížejí jako na součást své vlastní minulosti. Je čas pokročit dál, ale nikoli bez vědomosti k tomu, co je dnes už za námi.

Spojení mezi vědami přírodními a humanitními

Třebaže historici už hrdinskou vědu a hrdinské modely poznání nechali za sebou, musí se stále podílet na probíhající diskusi mezi přírodními a humanitními vědami. Dluh sociálních a humanitních oborů vůči přírodním vědám je tak veliký – sdílejí podstatnou část historického vývoje a čelí i mnoha stejným epistemologickým problémům – že jejich rozchod nepřichází v úvahu. Rada totožných teoretických otázek, jakož i stavů kulturního optimismu či pesimismu ovlivňuje všechny dostupné formy lidského bádání. Povšimněme si, že i přírodovědci – stejně jako historici – musí čelit relativismu, i když v jejich případě jde spíše o protivědecká hnutí, kreacionismem počínaje a kultury „New Age“ konče, anebo o aktivitu beroucí na sebe podobu, kterou určují informace šířené Tabákovým institutem. Může se zdát, že tyto problémy nejsou ve stov-nání s tím typem ohrožení, jemuž čelí sociální vědy, zdáleka tak hroznivé, ale za relativní izolaci před skepticismem vědecké přírodní vědy starému návyku veřejnosti pohlížet na vědu s obdivem a úctou spíše než nějaké přirozené ochráně, již se ze své podstaty těší. Privilegované postavení poválečné americké vědy dost možná také vyžaduje – jak ještě ukážeme v poslední kapitole –, abychom se nad ní znovu a vážně zamysleli.

Humanitní vědy, jako je například historie, čelí navzdory svému spojení s přírodními vědami mnoha vlastním problémům. Jakkoli analogie s přírodními vědami tu kulhá, protože historik či sociolog, ba dokonce ani ekonom

nemůže objekt svého výzkumu účinně izolovat. Oba sice studují živé tvory, zájmy přírodovědce a historika se však rozcházejí. Ti, kdo pracují v humanitních oborech, studují lidské jednání, které je reakcí na úmysly, kdežto přírodovědci zkoumají omezený svět fyzikálních vlastností.

Protože se pozůstatky minulosti vyskytují nejčastěji v textech, obvykle se nám do ruky dostávají v podobě slov. Na rozdíl od atomů však slova nelze oddělit od sebe navzájem ani od jejich rámce. Neexistují žádné urychlovače, do nichž by historici mohli slova ze starých záznamů a rukopisů soustředit a uchovávat je tam v uzavřeném prostředí, zatímco sami budou postávat opodál a pátrat po známkách jejich smyslu. Proč by také měli mít o něco takového zájem? Podstatou každého zkoumání textů vedeného snahou objevit důkazy o minulosti není izolace jejich jazyka, ač se nám hra slov odtržená od „skutečnosti“ může zdát velice zábavná a povznášející. Naším úkolem je nalézt spojení mezi různými texty a slovo za slovem oživit zapomenutý okamžik v čase, jenž ovšem nikdy nebyl docela ztracen. Snaží-li se nějaký kritik s pomocí dekonstrukce textu dokázat, že nemůže reprezentovat určitou minulost, může tak činit pouze na základě předechozí rekonstrukce.

Historici nemohou obsáhnout všechny proměnné, jimiž je konkrétní událost obsypána. Lidské bytosti se podílejí na fungování složitě soustavy na sebe navzájem reagujících systémů – počínaje těmi, jež regulují jejich tělesné funkce, a konče systémy, které poskytují podporu jejich intelektuální zvidavosti a emocionálním reakcím. Dokonalé vysvětlení jakékoli události by muselo brát v úvahu úplnou škálu systémových reakcí. Při psaní historie nížeho takového nelze dosáhnout; historik tak mlčky vychází z toho, že se soustředí pouze na ty stránky události, jež pro svůj výzkum pokládá za nejdůležitější. Do historických laboratoří, jimiž jsou seminární místnosti a archivy, neustále pronikají různá masivní slova – slova, jichž se užívalo v minulosti, jakož i ta, která jsou v oběhu dnes. Historici nemohou své texty uzavřít do žádné karantény, třebaže právě k takovému pokusu dochází pokaždé, když je text nějak zařazen – například pod hlavičku „záznamy týkající se lodní dopravy“ nebo „knihy o náboženství“. Ve skutečnosti jsou podobné klasifikační systémy nepřesné a často spíš svádějí z cesty. Historici si myslí, že kategorie jako věda, magie, sociální pohlaví či sexualita jsou prostě jakéhokoli hodnotového náboje, avšak posléze se ukáže, že jejich rozlišování toho říká více o současných kategoriích než o tom, co si lidé v minulosti opravdu mysleli a co dělali. Dokonce i vědecké obory, na jejichž základě se formují univerzitní katedry, ztělesňují ve skutečnosti jen přibližné klasifikace, jež historikům nemohou bránit v tom, aby se ve své práci opírali o antropology, filology, biology nebo literární teoretiky.

Z problému, kterým historici musí čelit, je nejtýpickejší ten, který představuje podstatu času jako takového. Z hlediska historika se pravda pojí se snahou pochopit, co přesně se událo v dobách minulých. Záznamy nám zanechávají lidé, kteří žili v minulosti, ale – a to je dosti ožehavá věc – tyto záznamy nadále existují v současnosti. Pokud minulost vůbec existuje, pak jen v přítomnosti; podobně i historik vězí v současnosti a pokouší se tam zformulovat smysluplné a přesné výroky o době minulé. Chceme-li nějak osvětlit historickou objektivitu, musíme brát tento klíčový časový rozměr v úvahu.

Nová teorie objektivity

Teorie objektivity jedenadvacátého století bude zastánce vědy zavázána stejně jako jejím kritikům. Její velmi podstatná část vzejde z kolektivní schopnosti této generace přidržet se toho, co lze poznat, a zároveň se stáhnout z větší části území, které si na vrcholu své slávy vykollikoval pozitivismus s cílem je ovládnout. Jsme toho mínění, že jakmile byla jednou takto renovovaná objektivita osvobozena od vědeckého modelu objektivity, dají se snést argumenty ve prospěch objektivity podminěné. Chystáme se zde předložit pojetí historické pravdy, jež se může uplatnit na konci dvacátého století. Začneme otázkou, která historiky logicky zajímá ze všeho nejvíce – totiž minulosti – a naši argumentaci založíme na restaurování chrámu historie, jež jsme zdědili a z něhož stihneme svrchní omítku velkolepých očekávání, abychom si pod ní mohli znovu prohlédnout trámy a krovky skromných zkománání toho, co se skutečně událo a co si z těchto událostí odnášeli ti, kdo byli jejich svědky.

Protože vědci již nadále nemohou subjektivitu autora přehlížet, musí vyvinout kritéria objektivity, která hned na počátku uznají, že veškeré popisy historie vždy začínají zvedavostí konkrétního jednotlivce a jsou formovány jeho osobnostními či kulturními charakteristikami. Poněvaď každé poznání má vždy počátek v lidské mysli a je potom tlumočeno reprezentací skutečnosti, je každé poznání subjektivně orientováno a uměle zkonstruováno, přičemž právě tyto vlastnosti byly dříve znevažovány tím, jak se vyvíšovalo vše objektivní a přirozené. V našem pojetí objektivity připouštíme, že ani není možné, aby byl nějaký výzkum plně neutrální (totéž ovšem platí docela stejně i pro přírodovědce), a přijímáme skutečnost, že současný úsilí o dosažení poznání je také živý a dravý boj mezi rozdílnými skupinami hledačů pravdy. Uznáváme-li však nemožnost naprosté objektivity a skutečnost

konkurenčního boje, v žádném případě tím nepodkopáváme životaschopnost konkrétního poznání, které lze předávat dál, stavět na něm a podrobovat je zkouškám. Zároveň však odtud vyplývá, že se neobejdeme bez nového pojetí objektivity.

Mezi obvyčejnými lidmi, kteří si pod pojmem dekonstrukce představují ještě tak nejspíš bourání domů, převládá názor, že minulost ještě pořád tak či onak přetrvává a vyvíjí nátlak na ty, kdo ji studují. Ve skutečnosti je ovšem minulost jakožto řada událostí nenávratně pryč. Její důsledky, které zůstávají velice reálné, stále ovlivňují přítomnost, jejich vliv se však viditelně projevuje jen tehdy, podrobíme-li události retrospektivnímu rozboru. Tím, co i v současnosti viditelně přetrvává, jsou jediné hmotné stopy minulého života – materiály nebo předměty, jež historici v okamžiku, kdy si začnou klást otázky, mění v doklady. Leč běda: stopy tohoto typu nikdy nehovoří samy za sebe (dokonce i ústní historie vždy vznikají až po příslušné události). Nikdy také úplně nezmizí. Obvykle zůstanou na místech, kde je lidé zanechají – v odložených kufrech v podkrovi, v nejasných záznamech účetních knih či v základech opuštěných budov. Někdy také bývají sesbírány v depozitářích a v archívech. Některé z těchto hmotných pozůstatků minulosti jsou sice zapomenuty, zůstávají však pod povrchem, na němž se odehrává všední život, takže na ně lidé mohou neočekávaně narazit. Způsobí pak – tak jako v chvatu zakopané poklad nebo špatně nastrožená nášlapná mina – velké překvapení. Historii nikdy nelze oddělit od zlomků nádob a písemných výnosů, které přetrvávají z minulé skutečnosti, vždyť už jejich samotná existence volá po vysvětlení. Minulost tak nemůže svou pravdu historikovi vnucovat; protože však neustále přináší materiální pozůstatky sebe samé, může vyvíjet tlak na ty, kdo se snaží zjistit, co se kdysi událo.

Nabízejí se dvě otázky, které jdou na samu děň problémů historické objektivity. Do jaké míry ovlivňuje netečná minulost historiky, kteří s ní pracují, a jak vlastně? Krájiní, zcela doslovně odpovědi by musely znít „vůbec ne“ a „njak“; minulost přece nedisponuje mocí, jež by jí umožňovala jakkoli se vnucovat, kdežto historik je lidský činitel schopný uvést do pohybu téměř vše. Otázka však získává smysl, předpokládáme-li nějaký konkrétní společenský kontext. Filosofické otázky se dostane odlišné odpovědi, jakmile je položena v sociologickém prostředí. Do jaké míry a jak vlastně působí hmotné pozůstatky minulosti na historika, který svou práci koná v rámci vědecké obce, jejímž hlavním úkolem je rekonstruovat, interpretovat a uchovávat artefakty minulosti? Odborníci na dějiny bývají v takovém kulturním prostředí omezeni velmi složitým souborem pravidel. Ve společnosti, která se zajímá o přesné vylíčení minulosti, vnucuje uchování důkazů faktickým tvrze-

ním, s nimiž lze vystoupit, přesně určené meze; dokonce vytýčuje i hranice určující možnou škálu výkladů, které lze v případě kterékoli události nebo procesu nabídnout.

Omezena je však také účinnost pravidel – nedokáží totiž rozlišovat mezi výklady, jež se opírají o odlišné předpoklady. Představme si jako příklad historika, který dospěje k závěru, podle něhož americká revoluce vypukla proto, že si představitelé kolonií vykládali nová britská daňová opatření jako snahu oklestit samosprávné tradice svých kolonií, a jiného badatele, jenž je pro změnu přesvědčen, že se koloniální obchodníci a zemědělci vzepřeli britské moci proto, aby ochránili zisky svých společností a řadem. Hmotné pozůstatky minulosti mohou podstatný rozdíl, který mezi těmito dvěmi výklady panuje, stěží vyřešit, poněvadž každý z nich vychází z odlišného hodnocení zájmů, hodnot a motivace hlavních aktérů. Tito dva historici by vlastně použili odlišná kritéria hodnocení vlivu, který mělo jednání samotných účastníků – ať už šlo o zákonodárce, panfletisty nebo podnikatele.

Z existence odlišných výkladů podle názoru některých kritiků historie zřejmě plyne, že historické poznání není možné ověřit. Skeptici tohoto druhu předkládají argumenty, v nichž se odvolávají na samotný fakt existence široké palety odlišných svědectví a stoupenců různých stran. Odlišný úhel pohledu bychom však neměli ztotožňovat s odlišnými výklady. Dva různé výklady příčin americké revoluce, jež jsme tu uvedli, odrážejí odlišné hodnocení pohnutí lidí a společenského jednání; sladit je lze – pokud vůbec – pouze prostřednictvím rozsáhlé debaty. Výklady historiků se mohou navzájem vylučovat, odlišné pohledy však nikoli. Pokud člověk na nějakou událost pohlíží například z hlediska otrocka, neznamená to, že by hledisko otrokáře nebylo platné; jen se tak komplikuje historikova úloha vykládat.

Nejlépe vyjádříme, o co se nám tu jedná, vezmeme-li metaforu vnímání doslova. Úhel pohledu neznamená totéž co názor: týká se jistého hlediska – tedy doslova vzato nějakého bodu, z něhož na cosi, na nějaký předmět (objekt) mimo naši mysl, pohlížíme. Představme si lidi, kteří se stali svědky divoké hádky a v místnosti, kde k ní došlo, stál v té chvíli každý z nich na jiném místě. Jejich hlediska by nám v souhrnu poskytla dokonalější představu, avšak jednání, kterého byli svědky, se jen kvůli tomu, že je sledovalo množství lidí, nijak nemění. Pokud by pozorovatele nestáli jeden druhému ve výhledu, jejich hlediska by se navzájem nevytlučovala. Podobně by na ně njak nezapůsobila ani skutečnost, že existuje množství různých hledisek, z nichž lze spor pozorovat. Platnost jakékoli rekonstrukce toho, co se vlastně událo, by závisela na přesnosti a úplnosti pozorování, nikoli na úhlu pohledu jako takovém. Objektivita se stále vztahuje k objektu. Jak kousavě poznamenal jeden současný

filosof: „Objektivita nevyžaduje, abychom se na věc dívali z hlediska Boha – to stejně není možné.“⁹

Genealogové, starožiníci a kronikáři sdílejí zájem historiků o minulost, avšak rozdíly, které mezi nimi existují, pomáhají objasnit roli výkladu v práci historiků. Genealogové, jak už jejich označení napovídá, pátrají v minulosti po nositelích nějaké konkrétní genetické výbavy. Postupují napřed po stopách lidí a sledují, jak v minulosti exponenciálně přibývá předků – dva rodiče, čtyři prarodiče atd.. Snaží se sesbírat údaje o životě konkrétní rodiny. Kronikáři berou den za dnem; jejich cílem je zaznamenávat události, k nimž toho dne došlo, z bezprostředního hlediska právě ukončené minulosti. Sběratelé starožinosti mají sice širší záběr, leč jejich trvalým zájmem jsou hlavně staré věci. Minulost mluví – dává se to tak říci – nepřikrášlenou, nezprostředkovanou žádým rozbořením ani výkladem. Jejich zvědavost je stále upřena na cokoli, co je staré, a příliš jim nezáleží na tom, zda je to bojiště nebo souprava porcelánu. V zádném z těchto případů nepokročí dějinná představitelství nikdy za daný objekt k širšímu společenskému prostředí, jež mu dalo vzniknout. Sběratelé starožinosti uchovávají, kronikáři zaznamenávají a genealogové pátrají. Historici si ovšem kladou vyšší cíle. Se všemi ostatními mají společnou orientaci na minulost, která je jim předmětem zájmu a zvědavosti, avšak zároveň hledají také význam, vysvětlení a smysl, tento triumvirát racionálních a logických důsledků, který jejich úsilí vystavil šířící se skepsi této doby.

Postmodernisté odstranili napětí mezi přesvědčením, podle něhož mají předměty svou vlastní celistvost, která se může s pomocí vnějšího zkoumání udržet při životě, a vědomím, že existují také léčky a falšně představy, jímž žádná snaha pochopit objektivní skutečnost nikdy neunikne. Jak říká Carlo Ginzburg, postmodernisté proměnili historické doklady v „zed“, jež svou podstatou zamezuje jakýkoli přístup ke skutečnosti“. Kritici historické objektivitivy z řad postmodernistů učinili „úplně poznání minulosti“ natolik ustáleným konceptem, že snažili se obhájit proti historikům svá stanoviska, musí se nyní opírat o „cosi na způsob obráceného pozitivismu“.¹⁰ Skutečnost, že žádná událost v minulosti nemůže nikdy být docela poznána, se stává jedinou skutečností, v jejímž světle vypadá nápadité úsilí sestavit ze zbývajících zlomků obrázek skutečné minulosti nanejvýš dojemně. Je to technická nadsáska, která nám připomíná ostrou odpověď, jíž William James na jedné ze svých přednášek počastoval jakousi dotěrnou debatětku: „Mádam, nemohu připustit, aby vaše nevědomost, jakkoli je velká, měla přednost před mými vědomostmi, jakkoli jsou malé.“

Poznání minulosti bez ohledu na to, jak malé může být, vždy začíná paměť. Poněvadž lidé mají paměť, ze zkušenosti vědí, že jakási minulost byla; měli

bychom však poznamenat, že významná filosofická tradice spojovaná s Davidem Hummem popírá poznatelnost věci mimo nás samých, dokonce i vzpomínek jako indikátoru minulých zkušeností. Zastávámeli ovšem v otázce skutečnosti předmětů spíše stanovisko zdravého rozumu, připisujeme paměti zásadní roli za ověření skutečné existence minulosti.¹¹ Historie vrací paměti její výsostné postavení a tím naplňuje jednu ze základních lidských potřeb. Paměť uchovává vědomí života v proudu času a *amour propre* lidských bytostí si žádá, aby věděly, kde mají v tomto proudu své místo. Lidé na Západě se naučili dávat této zvědavosti zaměřené na minulost jistou vnější formu. Dokonce se distancovali i od její neomalené subjektivitivy tím, že své otázky směřovali spíše k takovým záležitostem, jako je třeba vzestup národního státu či působení knižtisku. Avšak obnovitelný zdroj energie, která se skrývá v pozadí takových bádání, vychází ze silné touhy proniknout do podstaty toho, co vlastně znamená být člověkem. Paměť, která byla obsazena do role hledáče objektivního ověření minulosti, nicméně zůstává nerozlučně spjata se silnou osobní touhou všech, kdo historie píšou nebo je vyprávějí.

Přesvědčivá obhajoba podmiňené objektivitivy, tak jak ji tu zastáváme, se musí vyrovnat s významnými prvky subjektivitivy, umělosti a závislosti na jazyce, jež se v historických dílech nepopíratelně vyskytují. Historickou objektivitvu pojímáme jako vztah vnějšího objektu a zkoumajícího subjektu, v němž na sebe obě strany navzájem působí. Přírodní vědci si svou práci ověřují s pomocí vnějšího procesu experimentování a mnozí vědci působící v humanitních oborech se je snaží napodobit. Otázky, jimiž se zabývají, převádějí na jevy, které lze vyjádřit exaktním jazykem matematických údajů – může jít o veřejné mínění i o poznatky odvoditelné z pokusů na laboratorních zvířatech či z jiných vnějších zkoušek. Historici však nemohou volit analogický postup a spolehout se na vnější ověřování, protože jim jde o to, pochopit vnitřní rozpoložení činitelů působících v dějinách – chtějí poznat, co je motivovalo, jak reagovali na události nebo jaké představy formovaly svět jejich společnosti. Mají-li se takového pochopení dobat, je třeba, aby se spojili na přesvědčivou, dobře podloženou a soudržnou argumentací podepřený výklad, který bude významny pocházející z vnitřního světa jednotlivce spojovat s jeho vnějším vystupováním.

Zabývaly jsme se vzpomínkami i přesvědčením, že mezi historikem a minulostí panuje vztah, v němž na sebe obě strany navzájem působí; nyní se chceme zastavit u role zvědavosti. Poznání, to jsou v první řadě nashromážděné odpovědi na otázky, které si kladou zvědaví lidé o hmotném světě a o společenském prostředí, s nímž se denně setkávají. Historie se tedy od beletrie zásadně liší právě zvědavostí, touhou dozvědět se, co se v minulosti

skutečně stalo. Mimo naše „já“ – mimo sféru obrazotvornosti – se rozkládá krajina posetá zlomky minulého života, směsicí stop a symbolů, které nám skýtají informace o okamžiku právě tak skutečném, jako je ten, který nyní prožíváme. Podnítl-li nějaká stránka minulosti naši zvědavost, vznikne mezi námi a daným předmětem vztah.

Odhližet od předmětů může být téměř nemožné, vždyť předměty tu prostě jsou. Samotný fakt objektivní existence předmětů – to, že nejsou schopny vyhovět všem výkladům – pomáhá vysvětlit, proč vědci mezi sebou vedou spory. Skeptik namítne, že jejich sváry jsou důkazem subjektivních stanovisek, která zastávají, my se však kloníme spíše k názoru, podle něhož se spory dají připsat na vrub panovačného a neziřádká neústupné existence předmětů, které lidé chtějí včlenit do světa svého porozumění. Na Západě se s „jinakostí“ předmětů, které nás obklopují, jako první systematicky potýkali přírodní filosofové – jen pomysleme na Newtona coby alchymistu, jak sedí ve své cambridgeské laboratoři a snaží se proměnit obyčejný kov ve zlato. Stejně jako v případě přírodních věd, také v historii začíná objektivita zvědavostí, s níž se obracíme k „jinakosti“ minulých časů.

Dokud se předpokládalo, že lidé, kteří žili v minulosti, se v zásadě nijak zvlášť nelišili od těch, kteří žijí dnes, minulost jako taková žádnu zvláštní zvědavost nevhuzovala a málokdo si uvědomoval, že v minulosti se společnost od jeho vlastní lišila tak dramaticky, jako se od ní dnes odlišuje společnost v nějaké cizí zemi. Skutečnost, že zvědavost zaměřená na předměty je hluboce osobní lidskou reakcí, dává vzniknout hádance: jak je vlastně možné, že se objektivní zkoumání odvíjí od subjektivní zvědavosti badatele? Poté, co teoretici učinili objektem zkoumání samotnou subjektivitu, začali v posledních letech tvrdit, že v objektivním poznání odhalili klam a iluzi. Protože pozitivisté zcela odhlíželi od nepopiratelné subjektivní bytosti obdařených schopností vnímat (pouze takové bytosti mohou přitom podnítit jakékoli vědecké bádání), zkonstruovali iluzi, která jen čekala na to, až bude rozbita, jakmile se zvedne plášt posvátné úcty zahalující vědu. Realisté se tak nyní musí mnohem hlouběji zamyslet nad podstatou vztahu mezi zvědavým a vynalézavým badatelem zformovaným kulturou, ve které sám žije, a pasivními předměty, které zkoumá. Tyto předměty vyvolávají zvědavost, vzdorují každé nepřijatelné manipulaci a na různých rovinách shromažďují informace o sobě samých. Objektivita se může týkat jediné vztahu mezi osobami a těmito fascinujícími předměty, nikde mimo člověka se nacházet nemůže. Jakákoli kritéria objektivity, která snad vytváříme, se proto musí soustředit právě na tento vztah.

Hrdinská věda sešla z cesty, když základem objektivity učinila neutrální experimenty bez jakéhokoli hodnotového náboje. Chápání objektivity, jež

nám odkázala vědecká revoluce, vyvolává dojem, jako by se badatel dostal do jakéhosi transu, očistil vlastní mysl, vyleštil její zrcadlo a přepečlivě je zaměřil na předmět svého výzkumu. Samozřejmě existovaly metody, které mohly sloužit jako vzor, avšak názory, hodnoty a zájmy, jež badatele pojímaly v první řadě jako osobu, byly v tomto podání jednoduše odsunuty stranou, aby tak bylo zrcadlo mysli člověka volné a bylo schopno zachytit odraz té pokladnice divů, již nám představuje příroda. Pozitivisté prostě vyvinuli příliš omezenou definici objektivity. Proto tu předkládáme novou definici dějinné objektivity, podle níž je objektivita vzájemným vztahem mezi vnějším předmětem (objektem) a subjektem, který ho zkoumá. Potvrzení této definice vychází spíše z přesvědčování než z konkrétních důkazů, zároveň se však bez důkazů žádná historická práce, která má mít jakoukoli hodnotu, nemůže obejít.

Psychologická dynamika poznávání

Když jsme se zabývaly otázkou, jak vlastně paměť ovlivňuje psaní historie, upozornily jsme na psychologickou potřebu porozumění zkušnosti, které vyžaduje přesnost, i na lidskou touhu dosáhnout osobního uznání, jež podněcuje vznik mýtů. Do hry může vstoupit kterýkoli z těchto dvou prvků bez ohledu na to, má-li výsledek snažení podobu studie ústavního práva nebo životopisu. Tato kniha důrazně hájí názor, podle něhož jsou lidé schopni rozlišovat mezi věrnou a nespřávnou reprezentací minulé skutečnosti, a navíc jsou rovněž schopni formulovat měřítka, která odborníkům i čtenářům v takovém rozlišování pomáhají. Zde vstupuje na scénu klíčový vztah mezi těmi, kdo poznání vytvářejí, a jejich kritiky. Řkáme-li, že vzpomínky na minulost nebo předměty, které za sebou život v minulosti zanechal, drží historiky tak či onak na uzdě, nemáme přitom na mysli, že by se všichni lidé ukázněně podřizovali studiu dokladů. Aktuální příklad rábdoby-vědců prohlásujících, že žádný holocaust nikdy neexistoval, názorně dokazuje opak. Poukážeme tu spíše na skutečnost, že psaní historických prací a jejich čtenba jsou společným podnikem, v němž odborná obec působí ve vztahu k historikovi jako kontrola – tedy podobně, jako když Newtonovy pokusy s pohyboujícími se předměty nebo Darwinova pozorování zkamenělin omezovaly to, co mohli Newton s Darwinem říci.

Otázky historiků dělají z hmotných pozůstatků minulosti doklady, protože doklad ční dokladem teprve jeho spojitost s nějakým konkrétním tvrzením. (Vezměme si třeba detektiva, který si na rámu dveří povšimne zrádné stopy po krému na boty – a z úplně obyčejné známky toho, že dveřmi někdo prošel, se

stává důležité vodítko.) Jakmile je vyprávěn nějaký příběh, předloženy argumenty nebo zformulován výklad, bývají předměty, které představují důkazní materiál, podrobena pečlivému zkoumání. Doklady uváděné ve spojitosti s určitým výkladem nelze v žádné společnosti, která oceňuje historické poznání, držet pod pokličkou: právě dostupnost dokladů ve státém podporovaných archívech, knihovnách nebo muzeích uchovává historické vědomí určité kultury. Publikum sestávající z lidí sobě rovných čerpá svůj vliv z rovného přístupu k dokladům a k jejich uveřejňování, což je skutečnost, která nám připomíná, že demokratická praxe mívá důsledky, jež daleko překračují úzce politickou sféru – připouští opakování výzkumů a jejich prověřování, otevřené a často bouřlivé spory.

Ze zbytků záznamů, jak nám je odkázala minulost, se dají sestavit různé a navzájem si protřečící obrazy. Řečeno bez obalu, lidská společnost sestává z mezilidských vztahů a v mnoha z nich se objevují i mocenské zájmy a prvky utajování: proto konkrétní postavení člověka, který se minulostí dotýká, vždy nějak ovlivní závěry, k nimž dospěje. Žádná funkční definice objektivity nemůže zakrýt pravděpodobnost, že ti, kdo studují minulost člověka, se pokadě budou muset zabývat více než jen jedinou verzí minulých událostí. Fakt, že může existovat i značný počet přesných historii, ovšem neznamená, že by přesnost byla vyhnancem, přežitkem sebevědomějšího věku; pouze ukazuje, že je stále nezbytnější, aby lidé četli všechna poselství natešená do jediné minulé události a aby současně s tím, jak se důsledky této události rozvíjejí v čase, sledovali jejich různé důsledky.

Vyprávění a jazyk

Lidský rozum vyžaduje přesnost, kdežto duše touží po smyslu; historie svými příběhy dokáže uspokojit jedno i druhé. Postmoderní kritici rádi prohlašují, že historické příběhy jsou ve skutečnosti jen literárním útvarům bez jakékoli logické spojitosti s nekonečným totem událostí, z nichž se skládá život. Opět zde platí, že poukážeme-li na lidskou paměť, můžeme souhlasit. Běžné události a záležitosti, které prožíváme, plynou bez přerušení jedna za druhou. Příběh se z nich stává teprve v okamžiku, kdy o nich začneme vyprávět někomu jinému. Však také samotná představa nějaké události nebo vývoje závisí na tom, že nějaké takové pojmy již máme k dispozici a dokážeme jimi popsat plynutí času. Dějiny západních zemí jsou zasazeny v matrici tvořené kulturními rysy, jako jsou například pokrokový vývoj či úpadkové cykly – převládající ideje osmáctého a devatenáctého století. Hlas vyprávěče a uspořádání

událostí do jedineho uceleného příběhu jsou pouze nejznámějším příkladem takových kulturních rysů. Při vytváření příběhů bývají průvodcem historiků jejich osobní výkladové předpoklady, avšak pouze v protikladu k dřívější předstávě historika, který ve svém díle přesně odráží minulost, vyvolává tato skutečnost nějaké pochybnosti. Kdybychom psaní historie měli upřít jakoukoli objektivní platnost kvůli tomu, že úsilí, které historik vynáší, je ve své podstatě tvořivé, zůstali bychom v důsledku takového postoje v stejného chápání procesu, kterým vzniká poznání, jaké bylo vlastní devatenáctému století.

Filosofové a literární kritici sice v posledních letech odhalili, že vyprávění je podstaty umělé, nikoli přirozené, přitom však věnovali vyprávěcí formě takovou pozornost, že v jejím důsledku začala být nově oceňována. Tok času nemá začátek, střed ani konec, to lze říci jen o vyprávěních, která o něm hovoří. Přesto však mají životy s vyprávěním společnou strukturu, a je tedy možné, že nás důvěrná znalost začátku, průběhu a konce života různých jiných lidí vede k tomu, abychom i své vlastní historie pojímali ve formě vyprávění. Historici by všudypřítomné přitazlivosti vyprávění měli věnovat pozornost. Pomysleme jen na probuzený zájem, který se objevuje na počátku nějakého příběhu – zaznějí-li slova „na počátku řídili Omanu dobytkáři“ nebo „povím vám, jak se stalo, že Joan koupila tento dům“, zaposlouchá se při tom snad celé naše tělo.

Na vyprávění příběhů je fascinující to, že začíná od konce. Právě závěr totiž vzbuzuje naši zvědavost a nutí nás klást si otázky, které pak vedou nazpět až k počátku, od něhož se konečný výsledek odvíjel. Povídání o šťastném vztahu se báječně poslouchá, ale až nešťastné vyvrcholení příběhu se stává výcho-diskem pátravých otázek. Aby se vysvětlil rozpad něčeho, co dříve tvořilo jediný celek, vypráví se příběh a každý prvek následného vyprávění bude pak obsahovat nějaké vodítko týkající se toho, jaký bude závěr. Tím, co lidé v prvé řadě nutí klást si otázky, je pocit uzavřenosti nebo podminěnosti řadou předchozích událostí, a tyto otázky se jim posleze stávají průvodci na cestě ke zjištění významných skutečností. Padesát let studené války přiznačných mrazivou nehybností skončilo oblovou; v Číně dodávala Socha svobody po krátký čas pŕvahu pekingskému náměstí Tchien-an-men. Německo se znovu ustavilo ve své dřívější podobě jednotného národního celku. Jugoslávie se rozložila na bojující etnické frakce. Všechny tyto nedávné a neočekávané události volají po nových otázkách a z takových otázek pak vycházejí nové historie dvacátého století.

Toto nutkání vyprávět stále nové příběhy naznačuje, že čas samotný je úhlern pohledu. Lidé devatenáctého století si ve věci osídlení pláni za řekou Mississippi kládli odlišné otázky než jsou ty, které se s tímto tématem pojí

v současnosti. Tehdy se mluvilo v první řadě o cestě na západ, lidé doslova viseli očima na bílých „pionýrech“ a vyhledávali takové události, které osvětlovaly naplnění osudu Ameriky, země postupující napříč kontinentem. Dnes lidé objevili přerývaní Indiány, kteří v těchto zemích žili bok po boku s těmi Mexičany, jejichž domovy byly předtím válkou připraveny o veškerý národní charakter. Přítomnost takových skupin zásadně ovlivňuje proměnu, již v naší fantazii území mezi Mississippi a Pacifikem podstupují, a vede nás k úvahám o mnoha setkáních mezi těmito lidmi a Američany – bílými i černými – kteří se dlouhé a namáhavé cesty na západ zúčastnili.

Vznůstající odsup a citlivost na jiné podněty znovu a znovu otevírají zcela nové linie bádání, stejně jako ztráta zájmu a významu jiné zavírají. Po velmi dlouhý čas v životě našeho národa bylo otroctví záležitostí, která působila příliš velké rozpaky, než aby historici byli s to prozkoumat její počátky v koloniální Virginii. Žádný podstatný výzkum nebyl proveden ani v oblastech běžné pracovní náplně otroků, jejich bydlení nebo rodinného života, dokud zvěřstva druhé světové války nešokovala badatele natolik, že byli nuceni prozkoumat kořeny rasových předsudků Ameriky. Nedlouho poté se v profesorských sborech amerických univerzit začali objevovat samotní Afro-Američané a ti pak proměnili omezený pohled svých euroamerických kolegů. Jako předmět naší zvědavosti se minulost v různých dobách a z různých úhlů pohledu mění a stejně tak se mění i příběhy, jež se o ní vyprávějí.

Psané slovo uchovává vyprávěné historie, ale čas působí, že slovo zastarává. Poněvadž historická líčení vždy vysvětlují smysl událostí z takového hlediska, které má smysl pro jejich bezprostřední posluchače, zvědavost, jejímž předmětem je minulost, se vždy nerolně poji s tím, co nejvíce zajímá přítomnost. Minulost jako předmět našeho zájmu bude každou generaci vykládána jinak. Když jižanší zastánci otroctví psali v devatenáctém století o přičinách, které způsobily odštěpení jižních států od Unie, řadili svá fakta do zcela jiného kontextu než je ten, který užívají historikové dvacátého století spojující občanskou válku s nanejvýš významným zrušením otroctví. Můžeme uvést ještě jiný příklad: historici, kteří si už dávno nemyslí, že by ženy nebyly způsobitelé úcastnit se veřejného života, čtou staré předpisy tvrdící, že pro ženy je život v domácím kruhu přirozeností, s určitou dávkou skepse, ne-li přímo hněvu. Přijatelnost toho či onoho historického příběhu nutně závisí na tom, jak je prošpiikován hodnotami, které usměrňují jeho výklad, a bude tedy vždy podléhat změnám.

Skeptici toto trvalé přehodnocování minulosti uvádějí jako argument proti nárokům na objektivitu, který historie vznášá, je však mnohem lepší chápat je jako svědeckví naléhavosti, s níž každá generace pocituje potřebu uchopit

minulost z hlediska, jež by bylo pro tuto generaci samotnou smysluplné. Nepochopitelná existence různých výkladů minulosti v žádném případě nedokazuje, že by relativisté měli pravdu; zcela jistě však vyzáduje, abychom se všichni zřekli pozitivistické představy o dějinné pravdě. Kdyby se minulost skládala jednoduše z hmotných předmětů nebo ze zaznamenaných činů, pak by jeden vhodný „záběr“ mohl vystihnout její základní obrysy jednou a provždy. Náštestí je tím, co si vynucuje pozornost, lidská zkušenost, jak v minulosti, tak i v přítomnosti.

Po sobě následující generace badatelů ani tak nerevidovaly historické poznání, jako je spíše pokazdě znovu naplňovaly zájmy své současnosti. Zkoumání minulosti, která prováděla každá generace, ve skutečnosti úspěšně rozvíjela různé stránky vědomosti jejich předchůdců. Nové verze starých příběhů nejsou svěolným výplodem historické fantazie, nýbrž následkem měnicího se zaměření souhrnné společenské zkušenosti. Kdyby součastí historie nebyl vztah k předmětu mimo lidské já, nebyla by schopna rozšířit rozsah lidského porozumění; vše, co by nám mohla prozradit, by bylo jen odrázením známých idejí. Jak poznamenal holandský historik Peter Geyl, celá historie je jen soubor předběžných zpráv; určité by však nepopřel, že součastí těchto předběžných zpráv jsou i pozůstatky bádání, které se budou studovat ještě dlouho poté, co se doba, v níž vznikly, stane sama minulostí.

Textovost textu

Rozdíli mezi psanou a ústní tradicí hraje v úvahách o objektivitě klíčovou úlohu. Když je vypravěč osobně přítomen a vypráví, může měnit podrobnosti nebo upravovat jejich smysl pokazdě, když na nějaký konkrétní příběh přijde řada. Ústní tradice je zpravidla výsledkem po sobě následujících převyprávění nějaké minulé události, kdy každý vypravěč upravuje a dále předává příběhy, které tvoří kolektivní pamět. V případě psané historie se ovšem předmětem s charakteristickými rysy stává sám text. Je uchováván v neměnné podobě, a proto konzervuje v čase jedinou verzi příběhu, která postupem doby může odhalit, jak se význam a výrazy, jež význam vyjadřují, změnily. Psaná historie čtenářům v nějaké konkrétní době umožňuje – ba dokonce je nutí – aby si udělali přehled o vzdálenosti, která je nyní dělí od jejich předků. Tyto konfrontace asi více než co jiného prohlubují pochopení výkladové složky historických textů a zároveň posilují vazbu mezi minulostí a přítomností.

Již dříve jsme si povšimnly, že jakmile psané dějiny vystřídají lidskou pamět, vytvoří se předmět – totiž text – umožňující zkoumání zvnějšku. Na rozdíl od

příběhů, které vyprávěli trubadúři, či od ústní tradice přezívající v malých společnostech jsou psané historie vystaveny kritickému zkoumání neznámých a neviděných lidí, kteří stojí mimo. Přimejnějším od sedmáctého století jsou historie, které píše Evropané a bílí Američané, podrobovány silné kritice, ale teprve postmodernisté naší doby dosáhli toho, že ostrý skalpel v rukou odborníků pronikl obsahem historických textů až ke slovům, z nichž se skládají.

Při rozboru textů postmodernisté zformulovali dva navzájem související předpoklady. První tvrdí, že texty – výraz „text“ v tomto užití přesahuje význam konkrétního dokumentu a zahrnuje navíc jakékoli prvky kultury – zatajují právě tolik, kolik vyjadřují, a není tedy možné vykládat je doslovně nebo vyhradně s cílem odhalit záměry autora. Místo toho je zapotřebí je dekonstruovat, což znamená, že musí být určeny všechny mezery, přerušeni a nesouvislosti v autorově myšlení či v zápletkě, které – jakmile jsou odhaleny – vynesou na světlo protimluvny, zvraty a klíče obsažené v textu. Psaní je z hlediska postmodernistů plně zvráceností, projevuje se v něm nepoctivost autora a jeho skryté úmysly, o jejichž uskutečnění v rámci dané kultury mu jde. Neméně významný je také druhý předpoklad: postmodernisté rozhodně prohlašují, že daný text lze vykládat mnoha odlišnými způsoby, a z této skutečnosti podle nich vyplývá, že v jazyce není nic stálého. To dále znamená, že autoři nemají vůbec žádnou moc nad fantazii, s níž čtenáři naplňují jejich slova novým významem. Je velice důležitě, abychom tato základní dvě tvrzení postmodernistických postřehů, je třeba očistit od přehnaně skeptického pohledu na ustálenost jazyka, jenž plyne z druhého.

Máme-li podrobně prozkoumat daný text, znamená to, že musíme plně odhalit smysl, který ukrývá. Všichni sice užíváme jazyka, ale v převážně větší- ně si neuvědomujeme kulturní určení slov, postupy a pravidla vyjadřování, úhybné manévry eufemismů, drobné odchylky od běžných způsobů, jak se slova sdružují do skupin, ani mnohé slovní oklisky, jež si vynucují společenská tabu. Když nějaký dostatečně všímavý čtenář na tyto nesmírně významné prvky textu poukáže, naši schopnosti porozumět úmyslným i neúmyslným sdělením, jež jsou v textu obsažena, se jeho zásluhou dostane neocentrielně pomoci. Skutečnost, že autoři říkají více, než zamýšleli, neznamená, že by jejich úmysly byly nezajímavé či nedůležité; jen se tak zdůrazní podpovrchový charakter mnoha vlivů, jež na volbu slov působí.

Otázka ustálenosti jazyka, to je však jiná záležitost. Jazykovědci opírající se o postřeh Ferdinanda de Saussure, podle něhož slova mění význam ve vztahu k jiným slovům, popisují jazyk nikoli jako organizovaný systém ukazatelů

k vnějšímu světu, nýbrž spíše jako vnitřní, sama sebe organizující systém. Postmodernisté jdou ještě dále a popírají existenci jakéhokoli spojení mezi slovy, která jsou nositeli významu, a přednětými, kterým je význam přiřazován – slova tak získávají novou nevázanost. Postmodernisté tvrdí, že bez tohoto spoutání je teoreticky možné, aby libovolná věta měla nekonečné množství významů. S ohromující hravostí mluví o tom, že slova tančí, valí se jako vodopád, střetávají se, unikají, klamou, skrývají se a každého, kdo s nimi nena- kládá s náležitou fantazií, nutí žasnout, proč se s nimi vůbec obtěžuje.

Opět lze říci, že tento pohled na věc vede k přílišné dichotomizaci. Slova se jen vzácně odpoutávají od toho, nač ukazují, ovšem zároveň tu nestojíme ani před žádným nerozlučným spojením. Každé slovo se drží své definice přibližně jako suchý zip – dostatečně pevně na to, aby se neuvolnilo, pokud je ponecháno na pokoji, ale jen stěží tak pevně, aby ho společenské užití nemohlo uvolnit a připevnit někam jinam. Jestliže veškerou pozornost zaměříme jen na možnost, že lidé, kteří čtou nějaký text, mají prostor pro osobní tvořivost, a přestaneme si tak uvědomovat, že existuje něco jako společně chápaní slov, zkrslujeme tím skutečnost. Takové zkrslení navíc není tím nejhrošším; takto jednostranný pohled na věc totiž zamílňuje mnohem významnější fakt, že si pospolu žijící lidé vytvářejí vlastní slovní zásobu. Slova mění smysl v reakci na zkušenost a společná zkušenost vytváří společný jazyk. Spolek čtenářů při četbě ani zdaleka nebude uplatňovat individuální sklony svých členů, naopak se v jeho řadách – pokud jde o význam slov – vytvoří velmi pevný konsensus.

Jazyk však historikům stále působí problémý – a to zejména těm, kteří nejsou ochotni vzít na vědomí, že každá skupina lidí mívá sklon vytvářet si vlastní kód a tento kód používat k rozlišování, kdo k ní náleží, a kdo nikoli. Poněvadž slova mohou měnit smysl, aniž přitom mění optickou podobu – třeba slovo „svoboda“ vypadá vždy stejně, třebaže jeho význam se v průběhu staletí dramaticky různil – měli bychom k historickému textu přistupovat spíše jako k hádance. Generace, které přijdou po nás, si budou jeho výrazy nepochybně vykládat jinak než my, avšak uchování jeho fyzické neporušenosti skýtá záruku, že vyprovokuje něčí zvědavost a touhu odhalit jeho původní význam.

Toto silnější chápání objektivity – pojetí, v němž se klade větší důraz na zkoumání, co objektivita vlastně znamená, a na vzájemný vztah mezi zkoumaným subjektem a zkoumaným předmětem – zvyšuje pravděpodobnost, že se historici podrobí pravidlům, jež řídí předkládání historických dokladů. Pokud uznávají, že se každý pohybuje v jisté kulturní perspektivě, s níž je tudíž pevně spjat, mohou historici tuto perspektivu využívat jako pozadí, na něž je možné

promítnout konkrétní skutečnosti doby, kterou studují. Za předpokladu, že ti, kdo zkoumají minulost, pevně setrvávají na místě, kam je postavilo, jejich vlastní dědictví a zkušenost, mohou toho, jak sami sobě rozumějí, využívat k vynalézavému zkoumání minulosti. Mohou být „smrteční, tělesní a křehcí“, to jim však nebrání usilovat o poznání a nalézat je.¹² Pronikavý zrak hloubavě myslí, který je zaměřen na předměty, bude snad později působit dojmem, že zkrsluje, bude se občas zdát zamlžený, či dokonce poškozovaný a bude stále vypadat, že potřebuje ošetřit, přesto však zůstane funkčním smyslem. Vědci uznávají, že mimo nás existují i různé jiné předměty, a to z nich činí praktické reality. Jsou ochootni připustit, že jsou svázáni s určitou kulturou a pravdu chápou jen částečně, ale přesto si stále myslí, že snažíme-li se poznat svět, není nejlepší metodou odvrátit od daného předmětu zrak – jak to doporučují relativisté – nýbrž stále ho na něj upírat a snažit se co možná nejlépe zaostřit.

Američané sami sebe utvrzují v přesvědčení, že jsou důslední pragmatiči, kteří metody posuzují vždy jedinečně podle výsledků, jichž lze jejich použitím dosáhnout. Takový postoj ústí v instrumentální přístup k životu, v trend dobře vystižený jakými reklamními panely, který obraz šťastné skupinky lidí doprovázel textem „rodina, která se pohromadě modlí, pohromadě zůstává“. Hluboký význam posvátného aktu modlitby je zde zredukován na výhody plynoucí z toho, že se člověk vyhne rozvodovému řízení. V této knize jsme se při obhajobě objektivitě utilitářským argumentům vyhýbaly, poněvadž si myslíme, že trivializují důležité otázky, které skeptici vznášejí. Je-li možné tvořit poznání, člověk tomu uvěří, protože rozum si to vyžaduje; je-li nějaká teze chybná, nemůže ji ospravedlnit žádný soupis přírodních důsledků, které z ní vyplývají. Navzdory tomuto konstatování však nebude zcela od věci poukázat také na výhody společné oddanosti objektivnímu poznání. Taková společná oddanost nutí lidi, aby úzkostlivě zkoumali vztah mezi tím, co do tématu sami vnášejí a co tam nalézají. Je rovněž základem metodologických pravidel usnadňujících diskusi a podněcuje lidi k tomu, aby plnili úkol i tak obtížný, jako je cesta za poznáním. George Leigh Mallory řekl, že chce zdolat Mount Everest, poněvadž tu je; historici v Lyonu zase vlečou své přenosné počítáče vzhůru po třech stovkách kamenných schodů, poněvadž tam nahoře na ně čekají záznamy o minulosti. Z přesvědčení o jejich poznatelnosti vyrůstá poznání.

Ze spojení historie a paměti plyne jak naděje, kterou historie do budoucna přináší, tak i její problémy. Silně je, že paměť může objektivní skutečnost minulosti ověřovat. Zkušenost paměti podpirá přesvědčení, že minulost skutečně existovala, a snahu rekonstruovat, k čemu došlo, čini nejen možnou, nýbrž i nezbytnou. Avšak osobní touha po smyslu, již paměť také napomáhá, podporuje pokusení užívat historii k tomu, aby se zveličovala dobrá pověst,

popíraly ukrutnosti, rozdávala útěcha nebo dodatečně přisuzoval nějakému jednání racionální základ. Právě psychologická přesvědčivost psané historie způsobuje, že bývá pro národy tak důležitá. Stejně jako paměť uchovává v různých viditelných i neviditelných podobách osobní totožnost, tak i národní paměť, kterou při životě udržují dějiny, dodává lidem vědomí příslušnosti ke skupině; společný úděl se jejím úspěšným mění v solidaritu, případně se tak i legitimizuje donucovací moc státu. Jak prohlásil Milan Kundera, boj lidu proti moci je bojem paměti proti zapominání. Romanopisec Kundera tento sřet pojímá jako boj mezi nezávislým svědecktím a těmi, kdo ze své úřední pozice manipulují s důkazy. Také z hlediska historiků se moc podílí na boji paměti a zapominání, ale podle nich si tento boj žádá, aby moc odolala jakýmkoli pochybnostem, zda je minulost poznatelná, neboť takové pochybnosti nás oslabují, a aby odmítla názor, podle něhož je zapominání něčím skutečným.

8. KAPITOLA

Budoucnost historie

Diskuse o budoucnosti historie se odvíjí od otázky, jak nejlépe uplatnit lidskou touhu po poznání. Tato touha se soustřeďuje v přesvědčení badatelů, že minulost nám může poodhalit některé stránky toho, co znamená být člověkem. Touha dotknout se minulosti je dychtivostí ovládnout čas, nalézt vlastní ukotvení ve světskosti a stát se tak organickou součástí vlastního historického kontextu tím, že studujeme historické kontexty, které předcházely. Vzhledem k bezprostřednosti této lidské vášně sehrává přítomnost při studiu minulosti vždy významnou úlohu. Současně prožívána zkušenost mění otázky, které si historici kladou, uzavírá některé směry výzkumu, a jiné naopak nově inspiruje. Cítivost historiků na právě prožívaný okamžik je obzvláště patrná v dobách hlubokých a zásadních historických změn, jako jsou například ty, jejichž svědkem je svět našich dní.

Studentá válka připoutala mezinárodní záležitosti k zahraniční politice Spojených států a Sovětského svazu. Po téměř půl století určovala totožnosti, prohlubovala úzkosti a odtážela se v každém intelektuálním podniku. To vše teď náhle skončilo. Budoucnost historie, tak jako i budoucnost téměř všeho ostatního na celém světě, si od nedávné doby lze představit mnoha způsoby, jež se od sebe dramaticky liší. Nová republika učnosti je možná, protože zákopová postavení, která vznikla na ošidném bitevním poli, lze nyní opustit díky tomu, že absolutistmy se zhroutily a s nimi vzalo za své mnoho absolutistických prvků, jež tvořily součást západních demokracií. Myslet nově je nyní nejen možné, ale dokonce se to i vyžaduje. Jedna část tohoto nového myšlení bude zahrnovat také návrat k intelektuálnímu ohnisku západní zkušenosti od sedmáctého století, totiž k vědeckému poznání a k jeho filosofickým základům, které získají nový život a budou znovu přeformulovány.

Historie a věda po skončení studené války

Lze-li chápat rozmišky nedávné doby jako příznak budoucího vývoje, musí zavlaďnout všeobecná váhavost a jen málokomu se zřejmě bude chtít vstoupit do prostoru představitivosti, který se zhroutením impérií studené války a jejich

ideologií otevřel. Čtyřicet let polarizovaly všude po celé zeměkouli nehybné kategorie pravice a levice vsákeré uvažování o společnosti nejen mezi jednotlivými státy, nýbrž i uvnitř těch společností, které svobodu slova tolerovaly. Hranice v myšlení, které tak dlouho strážili sveřepí ideologové, však ani dnes nebudou snadné překračovat, třebaže strážní se už stáhli. Poněvadž se v tomto konfliktu bojovalo ideami právě tak rozhořčeně jako zbraněmi, lidé si budou svou vlastní mysl pečlivě hlídat ještě dlouho poté, co hrozba skutečného útoku pomínila.

Nechť zmocnit se nově se otevírajícího prostoru je ve Spojených státech vidět na pravici i na levici, asi nejméně se s ním však tají obhájci statu quo, kterým budeme říkat tradicionalisté. Společenská kritika tohoto přesvědčení si velice naléhavě uvědomuje, že jejich Amerika nyní čelí zhrusu novému souboru vážných ohrožení, a proto povstali na odpor proti široké škále nejřůznějších iniciativ na poli vzdělání. Do jednoho pytle háží postmodernismus, multikulturalismus, a dokonce sociální historii – ty pro jejich kritiku představují jediný společný cíl. Zároveň podnikají mohlutný útok proti všemu, co sami označují jako levicová poblouznění. V postmodernismu sice dokázali objavit některá slabá místa, avšak od střelby na jednotlivé terče se dnes už posunuli k totální válce proti všem projevům multikulturalismu a demokracie vysokoškolského života. List *The New York Times* uveřejnil placenou reklamu financovanou takzvaným Národním sdružením badatelů (NAS, *The National Association of Scholars*), která předkládá rozsáhlý rejstřík nežádoucích rysů současné reformy studijních plánů. Tento seznam zahrnuje například obohacování soupisů povinné četby o některá díla, jejichž autoři jsou ženy a příslušníci různých etnických menšin, zavádění „záležitostí rasy, sociálního pohlaví a třídy“ na studijní programy seminářů, rozšiřování ženských a sociálně-pohlavních studií i zařazování seminářů z oborů ženských studií nebo studií etnických menšin mezi studijní povinnosti, které musí posluchači nižších ročníků splnit.¹

V boji s těmito inovacemi se NAS zahalilo do potřesaného pláště vědecké objektivity a začalo kritizovat diverzifikaci studijních programů, protože je už svou podstatou polemická, jinak řečeno, dožadují se jí různé zájmové skupiny. Každá změna studijního programu, která je odpovědí na současnou potřebu či tlaky, je ovšem podle této definice polemická. Tato organizace přijala za svůj přísně neutrální postoj a prohlašuje, že „multikulturní vzdělávání“ by nemělo být šířeno na náklady toho studia, jež kulturní hranice přesahuje, „jako je například matematika, přírodní vědy nebo historie, které se podle názoru příslušníků tohoto sdružení pro „lidi různých ras, pohlaví ani kultur“ nelíší.² Spojení historie s přírodními vědami, přírodních věd s matematikou

a následně všech dohromady s bezhodnotovou objektivitou je ovšem samo o sobě známou polemickou taktikou, která ve starých kulturních válkách aktivizovala badatele už od osmnáctého století. Nároky na věcnou platnost jistých pravd nelze jako takové přijímat bez rozmyšlení. Označují-li tradiční listé každého, kdo by snad chtěl sestavovat revidované studijní plány a kanony, za politicky motivovaného, snaží se tím uchránit studijní plány před zkoumáním, jemuž jsou v současnosti podrobovány. Mrtvá ruka minulosti je v tomto případě používána k tomu, aby se jí umlčely hlasy přítomnosti.

Hrozba kulturního relativismu vedla tradicionalisty k tomu, aby mezi programy, jimž odporují, hledali paralelní rysy a sjednotili tak své úsilí v rámci kampaně na obranu starého statu quo. Podle jejich mínění dnes univerzity „vyhošťují“ Homéra, Aristotela a Shakespeara (semináře z těchto autorů přestaly být řazeny mezi povinné), protože jejich profesori už nevěří v žádné zásady. Tradicionalistickou rétorikou proniká jazyk politiky. Tvrdí se, že nahrazují-li akademici vedoucí představitelé studium Homérových eposů třeba příběhy o guatemalských Indiánkách, jen se tím zbavěe podbízejí rostoucím počtu žen a příslušníků etnických menšin mezi studenty. Taková cítěludomní ničitelé účtyhodných západních studijních programů údajně vyznávají názor, podle něhož jsou si všechny kulturní hodnoty rovny. Jak to vyjádřil jeden z tradicionalistů, veškeré žádosti o rozšíření studijních programů a diverzifikaci profesorských sborů v sobě implicitně skrývají „popření jakékoli schopnosti vzdělání rozlišovat smysluplně mezi platnými a neplatnými nároky“.³ Politolog Thomas Pangle, který svou pozornost zaměřil na nezápadní studijní texty, popsal myslí autorů nově předepisovaných studijních plánů jako „znevlněné sebou samými pohrdajícími intelektuálními rámci vykonstruovanými evropskými levičáky poválečného období“.⁴

Tradicionalisté vyhlasují, že společně působení postmodernismu, takzvané afirmativní akce a reformy studijních plánů vedlo k nynějšímu stavu, kdy na univerzitách vládne kulturní relativismus a jeho logický důsledek, kterým je mravní nihilismus. Vysokých škol se zmocnili „arrogantní a často filišťinší kritici, kteří k dílům minulosti přistupují zhruba tak, jako patolog přistupuje k mrtvolám roznašečů moru“.⁵ Taková „filišťinší kritici“ jsou podle tradicionalistů naplněni hořkou nenávistí k západní civilizaci a co je ještě horší, snaží se rovnost uzákonit, místo aby si ji vymohli vlastní tvrdou prací. „Radikálové v akademických talárech“, kteří dnes přetvářejí školy národa, ohrožují podle této kritiky koncept hodnoty jako takové.

Tim, že tradicionalisté do jednoho pytle bez rozlišení strkají afirmativní akci, reformu studijních programů a rozmanité směry filosofického skepticismu, chápanou se útočné strategie, která člověku znepekujivě připomíná ideologické

pochodové jednotky z dob studené války. Přehnaně zveličují vliv, který postmodernisté na půdě amerických univerzit skutečně mají, a z politické korektnosti vytvářejí nový národní strach. Když – tak jako Thomas Pangle – píšou, „oslabujícím relativismu, jenž nyní zapouští jedovaté kořeny v kolektivním vědomí západních demokracií“ a jedním dechem zároveň doporučují nauku papeže Jana Pavla II. a „všechno, co představuje“, do myslí čtenáře se začnou vkrádat obavy, aby ještě „oslabující relativismus“ v atmosféře všeobecného nastupu „studento-válečnické“ bojovnosti nezaújal postavení komunismu jako nezbytného nepřítel spravedlivých.⁶

Jak funguje logika studené války, vidíme nejlépe v knize Dineshe D'Souzy *Neiberdní vzdělání (Illiberal Education)*. D'Souza zde rozhodnutí jedné americké univerzity přijímat do profesorského sboru postmodernisty výslovně spojuje s politickou afirmativní akce, poněvadž jedno i druhé podtrývá samotný „koncept měřítek hodnoty“.⁷ Hledání vědeckých pracovníků s konkrétní specializací je zde spojeno s ústupem oddanosti kvalitě, který je pro změnu vyličen jako nevyhnutelný důsledek reformy tradičních studijních plánů a cílevedomé snahy přijímat na školy etnický různorodé vyučující. Podle tohoto chápání věci je postmodernismus přivázan jako řinčící plechovka k ocasu multikulturalismu, ovšem tento druhý termín nyní představuje nejřtznější změny amerického vzdělávacího systému. Jsou-li postmodernisté vysloveně rudi, pak multikulturalisté musí být alespoň růžoví a kulturní relativisté světle fialoví; tak či onak, všem jde o to přibarvit naše vnímání úspěchů západní kultury.

Stejně jako dlouhá řada poválečných ideologů na pravici i na levici politického spektra dopouštějí se rovněž tradicionalisté podvodných logických vývodů. Poukazují na nejkrajnější názory některých postmodernistů s cílem znevážit všechny kritiky statu quo. Předstírají, že ty nejméně promyšlené výroky některých reformátorů studijních plánů reprezentují veškeré úsilí o demokratizaci univerzit. Tvrdí, že podporují svobodu, ale ve skutečnosti káží spíše zastaralou formu absolutismu, podle něhož vědecká neutralita přesahuje lidské jednání. Působí dojmem, jako by se zaslávali větší otevřenosti, ale ve skutečnosti volají po návratu k dobám minulým, kdy pravda byla absolutní a nesouhlas posuzovali takoví jako oni.

Ve válce se vedou útoky, kdežto je-li mír, jde o to nalézt společnou půdu. Z marxismu, liberalismu, a dokonce i z postmodernismu, třebaže ten původně představoval spíše třetí cestu, se staly zbraně myšlenkového ovládnutí spíše než nástroje rozboru, poněvadž studená válka zpolitizovala veškeré sociální myšlení. Je samozřejmé, že kategorie jako levice a pravice jsou mnohem starší než studená válka a bojové linie tak lze nově ustavit podél nových

hranic, jde-li veřejně vystupujícím komentátorům spíše o boj než o myšlení. Jejich dědici se mohou těšit příslibu míru jen tehdy, dokáží-li válečné zvyklosti opustit.

Přestože tato kniha argumentuje proti představě, že by historie, věda a vůbec všechny snahy zveřejnění pravdu skončily neúspěchem – jak hlásají postmodernisté a jak se obávají tradicionalisté – vychází z předpokladu, že západní myšlení zabývající se poznáním prošlo v nedávné době závažnou proměnou. Tato proměna byla urychlena koncem studené války a dnes ovlivňuje způsob, jak Američané chápou svou národní historii, měřítko pravdy a objektivitu, historickou pravdu a humanitní vědy všeobecně. Na konci devacátého století začíná být ovídné, že si snad každý vědecký obor musí najít nové definice pravdy a objektivitu. Dnes lidé zcela právem zpochybňují právě ty hodnoty vědy devatenáctého století, které doprovázely institucionalizaci historie a spolu s ní i jednoduché ztotožnění modernity s pokrokem.

Relativisté i tradicionalisté sešli z cesty ruku v ruce, a to ve svých rozborech podstaty současné krize. Základní příčinou této krize poznání je zhroucení všech front intelektuálního a politického absolutismu. Stejně jako se všude po celé zeměkouli hroubí jedna totalitní vláda za druhou a je nahrazována demokracií politickým společenstvím, tak rovněž absolutistické nároky poznání krok za krokem ustupují nutnosti uznat mnohost stanovisek a jejich význam v procesu tvorby poznání. Ve velmi zásadním smyslu lze navíc říci, že pohybem víry, podle níž definice poznání lidstva lze stanovit jednou a provždy, je pro demokracii stejně důležité jako odstranění autokratických vládců.

Máme-li příležitost zkoumat hledání pravdy v dějinách bez svéráči kazajky, již nám vnucovala studená válka, vidíme, že pro ideologie jak na pravici, tak i na levici je nyní v sázce méně. Nedá se ovšem říci, že by hledání pravdy bylo v důsledku toho méně strhující. V minulosti byla většína pravd v rámci intelektuálních tradic moderního Západu, ať už se týkaly přírody či společnosti, vyjádřena jazykem vědy. Ještě dlouho do našeho století se udržel stav, kdy věda v představitivosti širší veřejnosti jakoby mávnutím kouzelného proutku vyvolávala pravdy, které byly velice uklidňující a zároveň také mravně posilující. I když dnes nejspíš jen málokdo pochybuje o tom, že věda tím, jak prokazuje své panství nad přírodou, ztělesňuje stále větší a větší moc, většína lidí na Západě začala představu, podle níž věda automaticky přispívá k pokroku, zpochybňovat. Právem mají obavy z vojenského zneužití, jemuž západní věda nedokázala uniknout, a s odporem pohlížejí na to, jak snadno se vědci stali služebníky těch nejnesnesitelnějších vlád světa. Ke konci devacátého století už s sebou přídavné jméno „vědecký“ nese koncept moci bez jakékoli zaručené dobroty.

Ve čtyřicátých letech devacátého století se v rámci všeobecného úsilí porazit nacistismus věda stala jednou z opor militarizovaného státu. Věda vstoupila do služeb války v doposud nikdy nevidané míře. Navzdory poválečným varováním vědců a státníků, jako byli James Conant či Dwight D. Eisenhower, který se ve svém posledním prezidentském projevu z roku 1961 zmiňoval dosti zlověstně o „vojensko-průmyslovém komplexu“, si vedoucí představitelé vědecké komunity uchovali těsné vztahy s představiteli armády i v dalších letech. Federální financování lákalo jednu univerzitu za druhou, jakož i bezmála nekonečnou řadu laboratoří. S nárůstem výdajů na zbrojení v osmdesátých letech dokonce náklady na vojenský výzkum a vývoj (v konstantních dolarech) převyšily úroveň běžnou v polovině let šedesátých.⁸ Dokonce i fyzika, svého času považovaná za vůbec nejteoretičtější obor, nejabstraktnější a díky tomu i nejběžnější ze všech vědeckých disciplín, začala být zcela bezprecedentně užitečná a v souvislosti s tím začal také obrovský počet fyziků ve službách národní bezpečnosti pracovat na vývoji vojenských technologií.⁹

Vzhledem k takovému spojení mezi vědou a válečnictvím bude třeba znovu upozornit na významný aspekt minulosti, který dnes upadl poněkud v zapomnění. Osvícenská kampaň za nahrazení klerikální učenosti vědeckým poznáním nám jako dědicí odkázala důraz na to, že každé intelektuální zkoumání musí vždy být otevřené, svobodné a světské. Tato trojice předpokladů podmiňovala hledání pravdy. V osmnáctém století vyznačili reformátoři veřejný prostor, kde mohla krásná umění a vědy svobodně kvést; byla to oblast mezi sférou úřední pravomoci a soukromím rodiny. Členové nové ustavené a prozřetím ještě poměrně omezené gramotné veřejnosti promlouvali hned od počátku v dobrovolných sdruženích, která zahrnovala vědecké společnosti, kluby čtenářů, salóny, reformní sdružení i zednářské lóže, a vyjadřovali se velice dychtivě k veškerým aktuálním otázkám své doby. Četlí, konverzovali spolu, studovali a prostřednictvím pamfletů, traktátů a románů uplatňovali své nové osvojené kritické schopnosti na problémy tak naléhavé, jako byla například bezohledná moc oligarchů a zkorumpovanost soudních dvorů. Romanopisci, novináři, vydavatelé i tajní příspěvatelé – ti, kterým šlo v první řadě o peníze, stejně jako idealisté mezi nimi – vytvořili novou říši fyzicky situovanou v soukromí salónů i ve veřejných kavárnách. Největšího ocenění se jejich ideálům otevřenosti dostalo mezi revolucionáři, ale vlastně podporovali tito lidé každý pokrok, novátorským užíváním mechaniky počínaje a aktuálním úsilím o ochranu životního prostředí konče. Jen díky tomuto lidskému podhoubí bylo možné chápat praktikování vědy – a vlastně i intelektuální život vůbec – jako jednu z forem ctnostného života. Svoboda čtení a myšlení tak připravovala půdu ostatním svobodám – ústavám, chartám

nebo vyhlášením práv – bez nichž by si uprostřed represí a nespravedlnosti tehdejšího světa nikdo nedokázal ideje svobody nebo všeobecně podporované rovnosti ani představit.

Sotva může být něco vzdálenější dnešnímu pohledu na vědu, jak její vytváření národní vědecká pracoviště, která podléhají režimu přísného utajení, takže se na ně dostanete, až když překonáte několikanasobnou bezpečnostní kontrolu. Cenzori studené války, tyrani a špehové staré osvícenské dědiciví cílevědomě potlačovali, pokud přímo neustlivali o jeho odstranění; odolávat jejich náporu tudíž vyžadovalo nepřesilávající úsilí. Počínaje Andrejem Sacharovem a konče špatně placenými učiteli měských škol jsme dnes všichni oběťmi tohoto zápolení a všichni máme co získat, bude-li zajištěn rozvoj vědě, které se nebude skrývat před kontrolou veřejnosti. Kritici současné vědy odhalili případy naprosto šokujícího zanedbávání vědeckého vzdělání žen i sociálně-pohlavních předsudků uplatňujících se v západní vědě a výzkumných programech. Jiní kritici, převážně jiného než západního etnického původu, zase upozornili na to, že západní vědci mívají zřídka chut poučit se od jiných systémů poznání.¹⁰ Takové stránky současného stavu věci v době po skončení studené války vážně komplikují opětovné ustavení republiky učnosti. Dědiciví vědy z dob studené války rovněž pomáhá vysvětlit cynismus, někdy snad i nihilismus a nepochybně intelektuální relativismus, s nímž se setkává dokonce i pouhá zmínka o pravdě a objektivitě.

Dnes nikdo nemá zájem vrátit se do devatenáctého století k absolutistickému chápání toho, co znamená „být vědecký“ – a navíc to samozřejmě ani není možné; většína badatelů v humanitních i v přírodovědných oborech však stále chce uznávat některá konkrétní dobra, jež lze z vědecké revoluce odvozovat. Většína vědců a filosofů vědy zůstává i nadále realisty – jinak řečeno, myslí si, že mezi experimentálními metodami a teoretickými tvrzeními může sice občas panovat značný nesoulad, přesto však toho společně říkají o přírodě dost, abychom se mohli přiblížit tomu, co v ní skutečně je.¹¹ Zkoumání sociálních vědců stále mají mnoho společného s výzkumy, jimiž se zabývají přírodovědci. Bádání nad přírodou i společností jsou svázána se svou dobou a bývají vypracována v konkrétním společenském kontextu: všechna si vyběrají doklady, jež pak podrobují zkoumání, a všechna tudíž vyžadují neustálou reformu, protože vědci, kteří se jimi zabývají, mohou snadno uplatnit své sociálně-pohlavní, třídní a kulturní předsudky. I tak jistě mohou vyvířet funkční pravdy – a v případě přírodních věd mohou dokonce tyto pravdy svou opakovatelností a předvídatelností připomínat zákony. Navzdory těmto původním paralelám rysům přírodní a společenské vědy se na vědu v posledních padesáti letech začalo pohlížet způsobem radikálně odlišným od toho, který bývá

vyhrazen humanistickým bádáním. Kdyby jedinými určujícími faktory úspěchu při hledání pravdy byly dostupné finanční zdroje, ani by nebylo divu.

Badatelé, kteří pracují v archivech, knihovnách a různých historických laboratořích se zaměřením na ústně předávané historie (a tudíž daleko od materiální přírody), musí vynaložit velké úsilí, aby nepodlehli pokušení přijmout radikální rozchod s vědeckými metodami jako skutečnost, s níž se prostě musí smířit. Snad bude snazší tomuto pokušení odolávat, pokud si vědci, historici a filosofové uvědomí, že problémem pravdy – její nalézání, převědčování druhých, aby uznali, že pravda byla skutečně nalezena, a nakonec jednoho dne potřeba ji zrevidovat – byl významně zkomplikován studenou válkou, přesnější řečeno rolí, již počínaje rokem 1945 sehrávalo to, co se označuje jako „velká věda“, ve službě vojensko-průmyslového komplexu. Říci, že fyzika je prostě příliš rafinovaná a komplikovaná, to k vysvětlení vzdálenosti, a dokonce i nepřátelství mezi vědeckým poznáním a učností, jejímž předměttem je lidstvo a společnost, nepostačuje. Při poznávání a zkoumání takových poválečných vývojových trendů může historické poznání poskytnout cennou pomoc.

Naděje na budoucí ustavení republiky učnosti se odvozuje ze schopnosti humanitních věd předložit kritiku jak věd přírodních, tak i sebe sama. Historici a stejně i sociologové vědy a technologie jsou stále více s to dokládat, jaký vliv měla studená válka na přírodní vědy. Tak jako lékaři nikdy nemožou dostatečně dobře vyšetřit sami sebe, mohou mýt i historici poříze s přesným určením, jak ideologická válka posledních čtyřiceti let ovlivnila praxi historie samotné. Když se to tak vezme, rezignace na objektivitu jako ideál může mít něco společného i se skutečností, že většína dnes píšících historiků musela strávit své profesionální kariéry zcela ve stínu studené války. Je nejvyšší čas vylézt ze zákopů.

Badatelské úsilí poválečné generace vedlo k uznání sociální konstrukce poznání, jež se opíralo o dobré argumenty a solidní historické zakotvení. Cynici si myslí, že tento přístup k poznání dokazuje v každém oboru lidské vzdělanosti všudypřítomnost ideologií – ne pravdy. Nejsou schopni pochopit skutečné poselství, které sociální přístup k utváření poznání nabízí, totiž že vědecká práce je vždy nutně společenské povahy. Systém přezkoumávání poznání ve společenství sobě rovných, nijak neskrývané odkazy na jiná díla, plně veřejné výměny názorů, opakování experimentů a dokumenty doložitelný výzkum – a to vše za pomoci mezinárodní komunikace a rozšířené svobody od jakékoli cenzury – ční objektivní poznání možným. Výzkumné programy je třeba obhajovat, a jejich výsledky podrobovat neustálým zkouškám. Ty zahrnují i sociální procesy, jež po sobě zanechávají stopy zakódované ve výsledném poznání, což ovšem číní nezbytným, aby zděděné poznání bylo ještě

pozorněji dekodováno.¹² Úřední utajování a pseudoautoritářské způsoby vědy financované velkým kapitálem dále mrzačí stav přírodních věd právě tak spolehlivě, jako ústup k relativismu podivná vlní poznávat v oblasti věd humanitních. Tím, že relativismus prohlašuje poznání jen za vedlejší produkt postavení mluvčího, proměňuje každou skupinu, v níž zavládne nějaký konsensus, v samostatný vesmír. Zároveň také šíří představu, že pravdy se prostě jen objevují v situaci, v níž se někdo náhodou nachází, anebo se vynořují z jazyka, který někdo náhodou používá. Relativismus umožňuje, aby mezi badateli vládla duševní segregace, a privilejuje ironický diskurs; tento důsledek se nijak zvlášť nelší od stavu, kdy vědecké publikace směji číst jediné lidé, kterým bezpečnostní složky udělily příslušná povolení.

Pokud poznání a diskursy, jež skrze ně vznikají, usnadňují přístup k moci, otázka, kdo má k takovému poznání přístup, nabývá klíčového významu. Tak jako je nyní nezbytně nutné, aby byly zhořeny všechny hrady omezující svobodný přístup k poznání přírodních věd, musí se změnit i přístupnost historie pro různé etnické skupiny v rámci tohoto národa. Demokratické praktiky v žádném případě poznání ani nerozřezují, ani nepřekrucují: ve skutečnosti podporují a posilují pravdy, jež jsou předkládány už od osmnáctého století. Požadavek, aby veškeré bádání bylo otevřené, se vrací ke klíčovému období západních dějin, k významu zásadního dědicví osvícenství, ke svobodě rozmlouvat s druhými a k fóru, kterým je občanská společnost, jež pravdu činí možnou.

Dočkali se veřejná sféra opětovného oživení, nastane také pro historii období nového rozkvětu. Dojde k tomu – alespoň podle našeho mínění – proto, že relativismus a intelektuální přístupy, které k němu přispívají, časem ustoupí, stáhnou se ze scény a s nimi zmizí i odcizení vzniklé ve všeobecné strnulosti způsobené studenou válkou. Také výroky tradicionalistických kritiků akademické demokracie budou znít čím dál tím více jako výstřední chůrus mumlající kdesi v zákulisí popěvky z dob studené války.

Od osmnáctého století závisí na Západě úspěch každého reformního hnutí na existenci poměrně nespoutané a necenzurované sféry veřejného diskursu. V sedmáctém století bylo zapotřebí tvrdě si tento prostor kousek po kousku vybojovat a teprve postupně se dařilo vytvářet ho z rukou církevních a vládních úředníků, jejichž cenzura tvrdě umlčovala zvědavost a údiv nad přírodou i nad lidskou společností. Vědeckému a technologickému poznání se dařilo díky úspěchům v boji za svobodu tisku a shromažďování, v dlouhém období studené války se však významné části vědeckého poznání staly výhradním vlastnictvím bezpečnostních složek státu. Rozsáhlé oblasti vědeckého bádání byly a stále ještě jsou utvářeny potřebou obrany a světové nadvlády, spíše než

ohledy rázu humanitárního. Je ironií, že právě tato izolace usnadnila ústup od vědy, který provedli humanisté pod hlavičkou „obratu k jazyku“. Údiv, který dříve věda ve studentech vzbuzovala, bývá dnes nahrazen spíše pocitem nudy, z něhož dost možná vyplývá, že autoritářský styl, jímž byla dříve většina vědy vyučována, lze vystopovat až k „velké vědě“ a jejím poválečnému spojení s potřebami armády.¹³

Je-li vědecké poznání haleno nepromíknutelnou rouškou tajemství, bývá-li přehlíženo a stává-li se terčem urážek nebo předmětem relativizace, výsledkem bude trivializace toho, co v západních kulturách odedávna hraje ústřední roli. Snad se tak děje v důsledku vývoje historie vědy jakožto samostatného oboru, ale vyučování všeobecné historie dnes téměř zcela ignoruje vědeckou část společenského života, tedy právě sféru, v níž mohou lidé ještě stále projevovat údiv nad přírodou a nasazovat své síly s cílem uspokojit svou vzrušenou vědeckou zvědavost. Hluboka propastí oddělující přírodní vědy od humanitních oborů dnes působí jako překážka bránící obnově poznání v různých. Pokud je historie konkrétních specializovaných oblastí poznání ponechána v rukou nejiruznějších podoborů, může to být v pořádku, co se týče historie hudby či umění – ačkoli i v těchto případech tím všeobecné historické poznání ztrácí životně důležitou součást lidského ducha – pokud se ovšem takový statut nepřijímá i vědě a technologii v rámci této konkrétní kultury, odězaváme tím sami sebe od svého hlavního kořene. Naučit vědu zkoumat své vlastní předsudky, tak jako své vlastní pravdy, a také svou aroganci, nejen svou eleganci, to by obohatilo veřejnost a stejně tak i vědce přírodních i humanitních oborů, protože jedni i druhí se podílejí na obdobyých systémech konstrukce poznání a všichni dohromady závisí na životnosti občanské společnosti, neboť právě z tohoto pramene čerpají přisnost, originalitu a soutěživost svých teorií i svých praxí. Kdekoli demokratické ideály a praktiky zakolísaly buď v rámci společenskované komunity, nebo mezi přírodovědci, jejich kritici právem zvoni na poplach a vyhlásují potřebu obnovy republiky učencosti.

Pragmatismus, praktický rozum a veřejná sféra

Demokratická historická praxe, kterou podporujeme, se neobejde bez filosofického zakotvení slučitelného s tím, co historie prohlašuje. Toto zakotvení nacházíme v kombinaci praktického realismu a pragmatismu, tedy v epistemologickém stanovisku, jež tvrdí, že lidské vnímání světa má nějaký vztah k tomuto světu jako takovému a že naše standardy sice mohou být všehovůdny historickými produkty, přesto však lze rozlišovat mezi platnými a neplatnými

tvizeními.¹⁴ Intelektuální duch demokratického badatelství oslavuje rozmarnost aktérů, kteří představují rozdílná hlediska a k autoritě se vždy stavějí spíše skepticky. Jsou to hledači funkční pravdy, kterou je možné navzájem si předávat ve společnosti schopné zdokonalování. Někdy se může stát, že veřejnost učence a vědce dokonce i učtvá a výsledky jejich práce chápe jako triumfy čirého génia, avšak ani to vědce nevdaluje z dosahu pronikavého pohledu zkoušek a historického rozboru.

Mezi západními filosofickými tradicemi nakloněnými demokracii je pragmatismus asi jedinou, která podporuje kritiku a diskusi a oslavuje také nesouhlas a neúctu, jež jsou životně důležité pro ten druh historie, který obhajujeme. Pragmatismus však činí jeden rozdíl, který v našich souvislostech pokládáme za klíčový: veškeré poznání je možná teoreticky provizorní, ale to ještě neznamená, že by některé pravdy nemohly přezívat celá století a možná i navždy. Je tudíž jednou ze zodpovědností historie zaznamenávat nejen přezívání starých pravd, nýbrž také jejich reformulace.

Pragmatismus je jako jedna z možností, jak přistupovat k otázkám poznání, dostupný od šedesátých let devatenáctého století, kdy Charles Peirce uveřejnil dnes už klasickou řadu esejí. Jak jsme o tom mluvily v předchozí kapitole, Peirce předložil filosofii myslí, která zdůrazňuje a činí samotným základem racionality to, co je empirické. Empiricismus tu představuje systematické zkoumání a přísně experimentální postup nepochybující o objektivitě předmětu (objektu) rozboru. Minulost můžeme považovat za přijatelný předmět takového rozboru do té míry, nakolik tkví v historických artefaktech, jež přežily až do naší doby. Tento nijak neomezený pragmatický přístup umožňuje vystoupit s jakýmkoli tvrzením týkajícím se předmětu, který je zkoumán, avšak odmítá relativismus vlastní principiálnímu zpochybňování všech tvrzení jako takových. Umiřněný pragmatický relativismus vždy vychází ze znalosti faktů a teorií, které v minulosti neodolaly dlouhodobému zkoumání; není to žádné filosofické stanovisko postavené na předpokladu kategoričké pochybnosti. Navíc se pragmatik táže po účelech nároků na poznání. Jakého cíle tím dosáhneme, bude-li modernita odhalena ve své skutečně podstatě a postavena do správného světla? Je-li pragmatický empirismus spojen s oddaností mravním účelům lidského jednání a s prorockým smyslem pro nutnost zdokonalování, může demokratické agendě velmi dobře sloužit.

Pragmatismus lákal také velkého filosofa Johna Deweyho, který zahájil ve dvacátých letech dvacátého století široké kritické přezkoumávání amerického vzdělávacího systému. Podle Deweyho stanoviska podporuje to, jak se pragmatismus jako na určujícího činitele pravdivosti filosofických tvrzení spoletá na výsledek experimentů, nejvyšší citlivosti demokracie. Vášněn pragmatismu

pro neustálou reformu cílů i metod vědeckého zkoumání podporuje také mravní povinnost liberální společnosti rozvíjet a stále znovu a znovu přetvářet maximální schopnosti každého příslušníka společnosti.

Praktický realismus se s pragmatismem dobře doplňuje, protože obě tyto teorie žádají, aby každý, kdo se k nim hlásí, věřil v poznatelný svět, „tam venku“, jež lidé poznávají vlastní zkušeností, kdykoli si ověřují a opravují to, co o něm prohlašují. Realisté přijímají objektivitu objektů a považují častý odpor, který objekty kladou snahám o jejich přesnou reprezentaci, za výzvu k hlubšímu zkoumání. Poněvadž pragmatismus podporuje demokratický přístup k hledání pravdy, přijímá i babylón jazyků každodenní praxe poznávání, učení se a vyučování. V takové aréně hrají předměty se zkoumajícími subjekty, jejichž pozornost přitahují, vyrovanou partii, protože v probíhajícím záporeni s cílem ustavit pravdu nejsou uznávána žádná privilegovaná stanoviska. Spíše než by zakládal pravdu na nějakých prvotních zásadách, činí pragmatismus získávání pravdy otázkou úsilí neustále opravujícího sama sebe. Může tak být zpochybněn každý faktický výrok, nikoli ovšem tak, jak to činí relativisté, kteří zpochybňují všechny předpoklady, a navíc ještě všechny současně.

Pragmatický koncept pravdy však povstává z konsensu těch, kdo se nějakou záležitostí zabývají, takže se stoupenčí pragmatismu mohou stát oběmi tyrannie skupiny. Co kdyby třeba převážná většina badatelů v nějakém konkrétním oboru dospěla k přesvědčení, že ve srovnání s muži jsou ženy podřadnými bytostmi, anebo že nějaká etnická skupina nedosahuje standardů běžných v ostatních skupinách? Pragmatický systém ověřování neobsahuje žádnou formální soustavu kritérií, jejichž užitím by se dalo stanovit, že věda mřící k nespravedlivým rozlišováním je ve své podstatě špatná a nežádoucí falešná. Vskutku, pragmatismus funguje jen tehdy, jsou-li demokratické instituce silné a uplatňují-li se každodenně. Stejně tak nemůže být účel, k němuž je poznání užito, prostě ponechán uvážení kterékoli jednotlivé skupiny hledačů poznání. Zde má problém vyloučení zcela přímý vliv na šíření relativismu, k němuž dochází, kdykoli je nějaká přírodní či společenská věda pěstována utajeně. Je-li hišitě omezeno a těm, kdo jsou z něj vyloučeni pro svou rasu, třídu či sociální pohlaví, nezbyvá než mlčky sledovat hru zpoza postranní čáry, přestává být pragmatiká hra prostředkem, který umožňuje testovat poznání a odpovídat potřebám fungující demokracie, a stává se z ní pouhá zábava intelektuálů. V nepřítomnosti jakýchkoli prvotních zásad se z pragmatiků snadno stávají relativisté, kdykoli se význam pravdy pro potřeby společnosti stále více znejasňuje a vlády s anti-intelektuálním zaměřením tuto nejasnost ještě zdůrazňují.

Z těchto důvodů je pragmatismus jen provizorní filozofií, ovšem filozofií, která by pro nás mohla být nesmírně užitečná, protože podporuje praxi, ověřitelnost, racionalitu a pokrok, jichž mohou lidé s dostatečně širokým vzděláním dosáhnout. Pragmatismus přitom ponechává zcela bez zpochybnění důsledky možného sblížení lidové vůle s vědeckou touhou po poznání. Předpokládáme-li totiž existenci společensví zájmů, aniž je přitom skutečně prokázána jejich existence, závisí pragmatismus na demokracii. Pragmatismus je proto zapleten do nedostatků demokracie, z nichž nejvýznamnější roli hraje její vystavenost níjak neomezené moci většiny, jedná-li tato většina svévolně.

Tento problém je tak starý jako americká republika sama a vyprovokoval už množství bystrých postřehů týkajících se podstaty lidové vlády. Na prvním místě je třeba zmínit Jamese Madisona, který v prosulém *Federalistickém listu* č. 10 vyjádřil s nevšední srozumitelností dilemma většiny, která je největším ohrožením svého vlastního politického systému. Výchozím bodem jsou Madisonovi frakce, které definuje jako skupiny vystupující proti právům druhých nebo proti dlouhodobým zájmům celku. I menšinové frakce mohou působit rušivě, ale teprve frakce většinové, jak Madison bystře ukázal, mohou způsobi smrtelnou újmu republikánské vládě, poněvadž jen ony se mohou zmocnit celých vládních odvětví. Podle Madisona existují dva způsoby, jak toto nebezpečí omezit: buď se musí odstranit příčiny formování většinových frakcí, nebo musí být omezena jejich působnost. Za zásadní složku vzbuzování vášní a zájmů, které většinovými frakcemi hýbají, však Madison pokládal svobodu, a tak představu, podle níž by bylo možné zbavit se příčin, navrhl s tím, že léčba by byla ještě horší než nemoc sama; proto se zaměřil spíše na to, jak zvládat důsledky působení frakcí.¹⁵

Madison představil jako řešení problému většinových frakcí ústavu, o jejíž ratifikaci se tehdy jednalo, poněvadž ústava dokázala rozšířit pole celonárodní vlády a tím zvýšit množství národních zájmů, což zase činilo méně pravděpodobným, že by kterákoli jednotlivá skupina mohla získat neovladatelnou většinovou podporu.¹⁶ Tvůrci ústavy pojímali politiku jako svého druhu komplikaci a šlo jim o to, vybudovat hrady, jež s jistotou zabrání uplatňování svévolné moci; Madison neohroženě prohlásil, že „cizířdost musí být pinnu cena, aby stála v cestě cizířdosti“. Skutečnost, „že nějakého takového zařízení je zapotřebí, je snad odrazem lidské přirozenosti“, pokračoval dále, avšak „čím je vláda sama, ne-li nejvyšším z odrazů lidské přirozenosti?“¹⁷ Jako zbraň proti zneužití moci má tedy ústup k cizířdosti a součtřivosti určité ospravedlnění, avšak zároveň došlo v jeho důsledku k podkopání víry Američanů ve veřejnou sféru, v níž je možné diskutovat o kolektivních cílech.

Alexis de Tocqueville, který navštívil Spojené státy ve třicátých letech devatenáctého století, si rovněž uvědomoval hrozbu ze strany moci většiny, avšak odlišnou od té, jež dělala starosti příslušníkům revoluční generace. Podle Tocquevilla podtrývala ve Spojených státech neomezená moc většiny schopnost jednotlivce jednat nezávisle, protože Američany tiše vedla k tomu, aby se přizpůsobovali většinovému vkusu, ať už v etice, v politice, nebo co se jejich filozofických názorů týkalo. Tato tyranie většiny byla všudypřítomná, ale zároveň neviditelná; na jednotlivce ovšem působila s účinností, o jaké si absolutní monarchie mohly nechat jenom zdát. Jak upozoroval Tocqueville, Američané se – aniž si to uvědomovali a zatímco opětovali svou svobodu a samosprávnost – přizpůsobovali omezené paletě předmetů cizířdosti a dávali ve většině případů přednost psychologickému pohodlí rovného zacházení před emocionálními riziky skutečně nezávislosti na stádu.¹⁸

Oba tyto rozbor se přímo dotýkají problému tvorby, ověřování a rozšiřování poznání v demokracickém prostředí. Odhalují také riziko plymoucí z toho, jak se pragmatismus spoléhá na veřejnost, která má na tvorbu poznání dohlížet. Madisona trápily obavy, že by většinové frakce mohly tím, jak ve svůj prospěch využívají zásadu většinového vládnutí, rozdrtit práva jednotlivce, zatímco Tocquevillovi nahánělo strach, že většinový názor zaštiní touhu povznést se nad právé panující konvence; obě možnosti mají ovšem pro možnost původního vědeckého bádání hrozivé důsledky. Dějiny amerických rasových vztahů dokládají více než bohatě, že tyto obavy mají reálný základ. Co do způsobu, jak se chovali k černochům, vystupovali bílí Američané po dlouhou dobu opravdu jako dokonalá většinová frakce a užívali neformálního násilí i formálně platných zákonů s cílem zabránit Američanům afrického původu v tom, aby svobodně vykonávali své pravomoci. V současnosti se objevilo nové, byť jistě nesrovnatelně menší ohrožení svobody jednotlivce, a to v podobě politické korektnosti. Sousoví „politická korektnost“ se týká hrady sympatií vybudované s cílem odrazit útoky, které se vedou proti programům zaměřeným na pomoc etnickým menšinám. V zájmu studentů příslušných k těmto menšinám se například zakazovaly debaty o záležitostech majících vztah k jejich obavám. Kritici „p.c.“ mříí do černého, poukazují-li na omezování veřejné diskuse, protože jakékoli zkrácení živého a často neskrývaného nesouhlasu ohrožuje samu demokracickou praxi, které měla afirmativní akce – alespoň tak, jak byla původně vytvořena – sloužit.

K lidem, o nichž předpokládá, že jejich zájmy jsou příliš křehké, než aby se mohly stát předmětem veřejného zkoumání, přistupuje politická korektnost

* Často používaná zkratka amerického sousoví *political correctness*. Pozn. překl.

blahosklonně a povýšenecky. Politický pluralismus je pro změnu podceňuje tým, jak přehlíží poradní složku demokratického přijímání rozhodnutí. Politická korektnost i pluralismus tedy ještě prohlubují problémy péče o poznání v demokratickém prostředí. Přijímá-li politický pluralismus předpoklad, podle něhož podobu veřejné politiky určuje vyjednávání mezi různými zájmovými skupinami, legitimizuje tím boj o veřejné zdroje, což ovšem není nic než relativismus v akci: „pravda“ náleží vítězům. Proti politické korektnosti i politickému pluralismu stojí koncept republiky, v níž zákonodárci sice budou motivováni konkrétními potřebami, avšak nespustí přitom ze zřetele obecné dobro. Taková republika může začít existovat jediné v prostředí, kde se rozšíří veřejná etika, která jí bude náležitě podporovat. Jak naznačuje už Madisonova a Tocquevillova kritika, rezignace na jakoukoli možnost dosažení konsensu o tom, co je dobré pro celek, se stala součástí amerického diskursu velmi záhy. Ještě hlubší skepse týkající se konceptu veřejného dobra, které by přesahovalo jednotlivé části národa, přivedla Američany k ohrobné maskulině soutěže mezi zájmovými skupinami, což je přístup k politice připomínající asi nejvíc ze všeho hospodské soutěžení v „páče“, v jeho rámci je debata potlačována a veřejně vystupování těch, kdo nemají dostatečný vliv na to, aby se protláčili do arény, v níž se vedou vyjednávání, bývá omezováno. Pragmatismus žádající, aby poznání bylo podrobováno opakovaným zkouškám, sice poskytuje promyšlenou podporu veřejné debatě, ovšem jeho ochota obětovat teoretické zásady praxi čini demokracii bezbrannou tváří v tvář většinovým frakcím a tyraniím většiny; diskrétní vliv dobře finančně zajištěných zájmových skupin ponecháme ráději stranou.

Demokracie a historie žijí v jistém druhu nevyhnutelného vzájemného napětí. Národy využívají historie k tomu, aby si vybudovaly pocit národní totožnosti. Požadavek, aby přítěhy budovaly solidaritu, stojí proti otevřenému zkoumání prováděnému badateli v oboru historie, protože takové bádání může kdykoli rozdrtit iluze, jež jsou chovány hluboko v srdci. Aktuální otázkou se tedy stává, kterým lidským potřebám by historie měla vlastně sloužit, zda touze po minulosti utvrzující člověka v tom, čím je – třebaže taková minulost může být překroucená – nebo spíše osvobození, které byvá kořistí vybojovanou v potyčkách se složitějšími, a tudíž i přesnějšími historickými výklady; takové osvobození však může být bolestivé. Skepticismus nabízí cestu, jak toto napětí vyřešit prostým odmítnutím všech pravd, avšak učinit tak znamená vzepít se obecně sdílené lidské zkušenosti vědění. Jen si zkusíte vzpomenout, jaké pobouření ve vás vyvolává, stanete-li se svědky toho, že je chybně reprezentována nějaká zkušenost, kterou si sami dobře pamatujete.

Odkud přichází ten nepřijemně svíravý pocit znásilnění pravdy, je-li pravda opravdu takový chameleón?

Rekonstruuji-li historici tvrději a přitom poctivě minulou zkušenost, slouží tím ve velmi důležitých ohledech dlouhodobým cílům demokratických společností. Jejich úsilí totiž pomáhá širší demokratické inkluzivitě, protože přináší svědeckví záznamů, jež byly potlačeny. Mají-li skupiny svou historii, umožňují jim to získat moc, ať už minulou skutečnost užívají k potvrzení svých práv nebo k tomu, aby připravily o uznání jiné a mocnější skupiny, jež ovládnou veřejnou debatu. Historie umí více než přesně popisovat; poskytuje fórum, na němž lze znovu posuzovat moc a zájmy. Jsou-li historická líčení v nějakém smyslu prozaitimními zprávami, je tomu tak proto, že smysl lidské zkušenosti nikdy nelze vyčerpát.

Historické bádání aktivně utváří způsob, jak veřejnost vnímá současně záležitosti – to lze názorně doložit na příkladu jednání Nejvyššího soudu z roku 1992. Kdy byla posuzována ústavnost pennsylvánského zákona o interrupci. Nejvyšší soud měl už v této době k dispozici stručnou historii interrupcí v Americe, která shrnovala reakce na nechtěná početí zaznamenaná v časovém horizontu více než tři století. Z tohoto historického materiálu jasně vyplynulo, že ve Spojených státech byly potraty skutečností, o níž se celkem obecně vědělo. Přinejmenším do konce devatenáctého století k potratům docházelo, aniž existovala jakákoli vážně míněná snaha jejich vykonávání usměrňovat; až později se provádění interrupcí postavila do cesty nová veřejná omezení. Poznání mnulých faktů týkajících se této otázky nenápadně ovlivňovalo hlediště, z něhož na otázku interrupce pohlíželi současní komentátoři. Ukázalo se, že historické poznání hraje pozitivní úlohu, poněvadž posiluje pocit souměřitelnosti s minulostí. Ženy a muži neočekávaně objevili společné pouto, které je pojilo se světem jejich dávnou mrtvých předků. Břemeno nutnosti čelit současným krizím bylo náhle uloženo vědomím, že ať už se lidé rozhodnou jakkoli, nebudou první a pravděpodobně ani poslední, kdo se bude muset tomuto lidskému problému nějak postavit.

Didaktické působení historie není žádnou novinkou. Klasickým způsobem je vyjádřil už Voltaire, když o historii mluvil jako o filosofii, která učí příkladem. Méně často slycháme o znacích, jež se objevují, kdykoli se zhroutí nějaký pracně vybudovaný konsensus národní historie – právě k něčemu takovému došlo třeba v posledních letech trvání Sovětského svazu. Sovětská badatelé otročili státu tak bezvýhradně, že psali historii, které s běžně dostupnými doklady o ruské revoluci a o tom, co se dělo po ní, souvisely minimálně. V důsledku *glasnosti* však postupně začalo být možné srovnávat oficiální sovětské historie s alternativními verzemi těchž událostí, jež byly sepsány na

Západě. Michail Gorbáčov, který si protiklady tohoto typu dobře uvědomoval, vydal zákaz přednášet až do té doby oficiální historii ruské mládeži, dokud se sovětská badatelé nedokážou vyrovnat postupu reform. Nakonec po celém Sovětském svazu zrušili i maturitní zkoušky z historie, protože – jak sám s šokující upřímností prohlásil – nemá nejméně smysl zkoušet studenty z toho, jak dobře znají Izi. Zde vystupuje na povrch spojení mezi poznáním, moci a významem. Navzdory tomu, jak se skeptici mohou vysmívat možnostmi historické pravdy, pokud ji stojí v cestě absolutní nepravda, schopnost dosáhnout prozatímní přesnosti začíná být významná a neoddiskutovatelná.

Na Západě spojujeme koncepci historie „podle stranické linie“ s totalitárními vládami, avšak kdykoli dojde k narušení citlivé rovnováhy mezi kon-sensuálními výklady a otevřeným badáním, reaguje veřejnost bouřlivě, a to dokonce i v prostředí akademické svobody. Jasně se to ukázalo ve Francii během oslav dvoustého výročí Francouzské revoluce roku 1989, ovšem v tomto případě nevyprovokovala krizi ortodoxie politická, nýbrž spíše akademická. Debaty o příčinách a povaze revolučních událostí, k nimž ve Francii došlo v letech 1789 a 1793, začaly být natolik rozhořčené – a také široce publikované – že rozhodnutím francouzských autorit na poli vzdělání byly otázky Francouzské revoluce pro tento rok odstraněny ze soupisu témat, z nichž byli zkoušeni francouzští gymnazisté.

Podobnost situace v Sovětském svazu a ve Francii se dá vystopovat až ke kritické roli, kterou v procesu budování těchto moderních národů sehrály revoluce. Jsou-li historická lícení klíčových událostí národních dějin zpochyb-něna, v sázce se ocitá kolektivní totožnost celého národa. V případě Spojených států se budování národa odvíjí od ideálů, které ospravedlňovaly nezávislost a později propůjčovaly soudržnost nesorodnému společenství přistěhovalců, kteří si zakládali nové domovy v zemi, již dobyli. Toto slednucující národní vyznání představilo v pozitivním světle heterogenitu a podpořilo inkluзивitu otevřené společnosti, ale přitom v praxi otevřenou společnost vybudovat nedo-kázalo. Američané byli od počátku pragmatiky i bez pragmatických filosofů a vyvinuli demokratické praktiky, jež podporovaly experimentování, vynále-zavost a vzdělání. Teprve o století později se objevila formální teorie pragma-tismu, jež závisela na pravidlech a na civilizovanosti otevřené republiky, na všeobecně sdíleném přesvědčení o poznatelnosti přírody, a v důsledku toho na vědecké pravdě. Dnes závisí národní demokratické přesvědčení, tak jako i jeho pragmatická tradice, na názorovém konsensu, jehož předmětem je vnímání skutečnosti a možnost dohodnout se na společných cílech.

Budoucnost multikulturalismu

Demokratické znovuspořádávání amerického obyvatelstva a trvající životaschopnost etnických rozdílu činí ve stále rostoucí míře zjevným, že ve Spojených státech lze exkluzivní převahu evropských kulturních forem ohraničit konkrétním časovým obdobím, například lety 1676 a 1992 (konec tohoto interválu se velmi příhodně kryje s pětistým výročím Kolumbova objevení Ameriky). Není už otázkou, zda si Američané musí vypěstovat multikulturní chápání své minulosti; jde jen o to, jak toho mají dosáhnout. Právě nevyhnutelnost takového vývoje vede k tomu, že se v současných debatách o národní historii ocitá v sázce stále více a více, ať už se konkrétní diskuse zabýváji multikulturalismem nebo hledáním jediného vyprávění. Debaty o poměrné hodnotě sociální a politické historie a potřebách příběhů, které napomohou sebeučit školních dětí, nyní vyvolávají vášně, jaké obvykle planou jediné při antikomunistických kampaních a sexuálních skandálech.

Extrémní multikulturalisté oslavují výhody rozdrobenosti. Historie se podle nich stala doplňkem „politiky totožnosti“, která usiluje o přeuspořádání politických sil podle etnických, sociálních a sexuálních totožností voličů. Někteří prohlašují, že každá historie má politickou – a často i propagandistickou – funkci, a proto je na čase, aby každá skupina přepsala historii ze svého vlastního hlediska a tím znovu potvrdila svou vlastní minulost. Národní totožnost je podle tohoto názoru pouhou chimérou vytvořenou příslušníky elity s cílem vendluvit ostatním skupinám ve společnosti takový obraz cíli země, jenž slouží dotyčné elitě. Toto stanovisko si získalo vřbec nejlhostější zastávce v prostředí afroamerické komunity. Například vedoucí katedry afroamerických studií na Temple University Molefi Kete Asante vede mezi odborníky na vzdělání celonárodní krizovou výpravu s cílem prosadit na školách afrocentrické studijní plány, které by náležitě zdůrazňovaly příspěvky Afričanů k západní kultuře a afroamerického lidu k dějinám Spojených států.

Nějspíš jen málokdo by chtěl vážně polemizovat s Asanteho tvrzením, že „kdyby byly afroamerické děti na školách přivedeny k tomu, aby si plně uvědomily zápas svých vlastních afrických předků, byly by naplněny obnovenou clevědomostí a přivedeny k nové vizi svých vlastních životů“.¹⁹ Asante sice představuje afrocentrismus jako „oprávněné a nehegemonické hledisko“ změněné na „opravení a zpřesnění dějin“, avšak zároveň také prohlašuje, že „přijetí Afriky jakožto pro Afričany ústředního konceptu“ musí být prvním článkem multikulturního učebního plánu. Asanteho snahy jsou zaměřeny i na reorientaci západního historického vědomí jako takového; uvádí totiž, že